

A Meta-theoretical Description of the Evolution of the Concept of Universities Social Responsibility

- **Article Type:** Review Paper
- **Vol. 33** | **No. 2** | **Serial 90** | Jun. 2023
- **Received:** 2023.07.29
- **Revised:** 2023.10.01
- **Accepted:** 2023.12.21
- **Published Online:** 2024.04.06
- **Pages:** 51-70
- **P-ISSN:** 1027-2690
- **E-ISSN:** 2783-4514

1. Hamzeh Hajiabbasi
2. Akram Ghadimi
3. Hossein Sheykh Rezaee

Abstract

In recent years, as social issues grow more intricate, the need for applying science and technology to address them has become vital. Universities, as the main institutions linked to sciences and technologies, are playing an expanding social role. They are evolving, adjusting, and refining their roles and structures to better engage with society and meet their responsibilities to both internal and external stakeholders.

As universities play a larger role in society, their social responsibility has transformed from a peripheral concern to a fundamental and essential concept embedded in all university functions. Understanding the path that led to the conceptualization of social responsibility in universities is important for guiding future research and policies. In this regard, this article aims to answer the question of how the idea of social responsibility in universities has evolved in the last four decades.

Using the Metatheory method, with a systematic review of related research, to understand the intellectual, social, internal, and external dimensions of this concept It identifies the theoretical and social themes impacting this concept, spanning economic, political, social, and technological fields, as well as the policies and actions of governments and organizations. The article also investigates the ways that other concepts, theories, schools of thought, tools, paradigms, and local and international networks have influenced the expansion of this concept. The goal is to trace the evolution of this concept over the last four decades.

The research results show that in the past, two main approaches dominated the idea of the

Keywords

Social Responsibility, Metatheory, Social Services, Social Participation, Social Engagement.

1. PhD Candidate in Science and Technology Policy, National Research Institute for Science Policy (NRISP), Tehran, Iran
hajimasoud@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8332-3849
2. Faculty Member of Science & Technology Futures Studies, National Research Institute for Science Policy (NRISP), Tehran, Iran (Corresponding Author)
ghadimi@nrisp.ac.ir
ORCID: 0000-0003-3415-5783
3. Assistant Professor, Faculty Member of Science Studies, Iranian Institute of Philosophy, Tehran, Iran
Meh.hafezi@atu.ac.ir
ORCID: 0000-0003-4981-6695

Cite This Paper: Hajiabbasi, H., Ghadimi, A., Sheykh Rezaee, H., (2023). A Meta-theoretical Description of the Evolution of the Concept of Universities Social Responsibility. *Rahyaft*, 33 (2), 51-70. (Persian).

DOI: 110.22034/RAHYAFT.2024.11440.1442

Publisher: National Research Institute for Science Policy (N.R.I.S.P)

university's social responsibility (economic development and social justice), and in recent years, there's been a convergence towards a new approach (public goods).

- ◆ **Social responsibility as economic development:** In this view, higher education is seen as a competitive advantage in knowledge-based economies. Universities are considered essential actors in national and regional innovation systems, providing knowledge that benefits nearby businesses and drives regional, industrial, and technological growth. The university's role in society is seen as enhancing graduates' employability, fostering national economic growth, and promoting innovation in companies.
- ◆ **Social responsibility as social justice:** In this view, higher education seeks to enhance equality and solidarity in society. Universities aim to give a voice to marginalized groups and spread justice through education for the disadvantaged, community-oriented research, and participation-oriented research. The success indicator of the university is the empowerment of students and community members and the creation of social change.
- ◆ **Social responsibility as public goods:** In this view, higher education seeks sustainable development and a balance of economic, social, and environmental benefits. The university aims to contribute to sustainability through research, teaching, and organizational management that's aligned with social change, environmentally friendly policies, responsible economic growth, and the creation of networks that benefit society.

Additionally, systematic reviews of relevant research showed that the evolution of the concept of social responsibility in universities has been divided into three time periods over the last 40 years.

- ◆ **The “social service” or outreach period (from the 1980s onward):** During this period, the role of the university in the development of its society was limited to providing economic or social services.
- ◆ **The “social participation” period (from 2000 onward):** In this period, the importance of comprehensive and

sustainable development reached the strategic level of universities, and it was integrated into their curricula and research functions.

- ◆ **The “social engagement” period (from 2015 onward):** In this new period, the boundary between university and society is fading in all aspects, and transdisciplinary, participatory, and lifelong education and research are on the agenda.

Thus, to maintain their relevance and significance in society, universities must actively involve external stakeholders such as industries, markets, and communities in all aspects of their academic work, including their structure, strategy, and functions. This active engagement with the outside world is crucial for the university's ongoing role in society.

توصیفی فرانظری از تطور مفهوم مسؤلیت اجتماعی دانشگاه

۱. حمزه حاجی عباسی

۲. اکرم قدیمی

۳. حسین شیخ رضایی

• نوع مقاله: مروری

• دوره ۳۳ | شماره ۲ | پیاپی ۹۰ | تیر ۱۴۰۲

• تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷

• تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۹

• تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۳۰

• تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۱/۱۸

• صفحات: ۷۰-۵۱

• شاپای چاپی: ۱۰۲۷-۲۶۹۰

• شاپای الکترونیکی: ۲۷۸۳-۴۵۱۴

چکیده

در سال‌های اخیر، با پیچیده‌تر شدن مسائل اجتماعی، اهمیت کاربرد علم و فناوری ضرورت یافته و نقش اجتماعی دانشگاه‌ها به‌مثابه یکی از مهم‌ترین نهادهای مرتبط با علم و فناوری رو به افزایش است. دانشگاه‌ها برای هرچه نزدیکی بیشتر با جامعه و در راستای انجام مسئولیت‌های خود در قبال ذی‌نفعان درونی و بیرونی کارکردها و ساختارهای خود را به‌طور مستمر اصلاح کرده‌اند. با افزایش حضور دانشگاه در جامعه، مسئولیت اجتماعی دانشگاه از رویکردی فرعی به مفهومی ضروری و تعبیه‌شده در همه کارکردهای دانشگاهی تبدیل شده است. مطالعه و بررسی مسیر تحول مفهومی مسئولیت اجتماعی دانشگاه برای جهت‌گیری پژوهش‌های آتی مفید است. در این راستا مقاله حاضر درصددادن پاسخ به این پرسش است که مسئولیت اجتماعی دانشگاه در دوره معاصر چه مسیر تطوری را طی کرده است. با استفاده از روش فرانظریه، به شیوه پیشنهادی ریتزر و با مرور نظام‌مند در پژوهش‌های مرتبط، مضامین نظری و اجتماعی مؤثر بر این مفهوم از جمله زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فناوری؛ سیاست‌ها و اقدامات دولت‌ها و سازمان‌ها؛ و همچنین تأثیر دیگر نظریات، مکاتب، ابزارها، پارادایم‌ها و شبکه‌های محلی و بین‌المللی در گسترش این مفهوم بررسی شد و روند تطور و تحول این مفهوم، در چهل سال اخیر، شناسایی گردید. نتایج این پژوهش نشان داد که در گذشته دو رویکرد توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه حاکم بوده است که در سال‌های اخیر، حول رویکرد خیر عمومی به اجماع رسیده‌اند. همچنین سه دوره زمانی از تحول مفهوم مسئولیت اجتماعی در طول چهار دهه گذشته شناسایی شد. دوره اول، از دهه ۱۹۸۰ به بعد، دوره «خدمات اجتماعی» نامیده شد، در این دوره، نقش دانشگاه در توسعه جامعه خود، محدود به ارائه خدمات اقتصادی و یا اجتماعی بود؛ دوره دوم، از سال ۲۰۰۰ به بعد، دوره «مشارکت اجتماعی» نام‌گذاری شد، در این دوره

کلیدواژه‌ها

مسئولیت اجتماعی، فرانظریه، خدمات اجتماعی، مشارکت اجتماعی، تعهد اجتماعی.

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، ایران

hajimasoud@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8332-3849

۲. دانشیار علوم سیاسی، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، ایران (پدیدآور رابط)

ghadimi@nrsp.ac.ir

ORCID: 0000-0003-3415-5783

۳. استادیار فلسفه، مؤسسه پژوهش حکمت و فلسفه ایران، تهران، ایران

sheykhrezaee@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4981-6695

استناد به این مقاله: حاجی‌عباسی، ح.، قدیمی، ا.، و شیخ‌رضایی، ح. (۱۴۰۲). توصیفی فرانظری از تطور مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه. *راه‌یافت*، ۳۳ (۲)، صص. ۷۰-۵۱.

DOI: 10.22034/RAHYAFT.2024.11440.1442

ناشر: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور

دانشگاه در قبال جامعه و گوناگونی تعاریف دانشگاه اجتماعی (Koek-koek, Van Ham, & Kleinhans, 2021; Esfijani et al., 2013) به کژفهمی‌ها و ابهاماتی برای سیاست‌گذاران آموزش عالی منجر می‌شود که می‌تواند به سیاست‌های ناکارآمد منتهی و باعث تنزل نقش دانشگاه در جامعه شود (Avilés, Moyano & Santos, 2017). موضوعی که در ایران به‌دلیل فاصله روزافزون دانشگاه‌های ایرانی از جامعه شاهدش هستیم (Farasatkah in de León, 2017). دانشگاه در ایران (Pinheiro, Benneworth & Jones, 2012). دانشگاه در ایران نتوانسته انتظارات جامعه را به‌خوبی برآورده کند (Dolati et al., 2021). به همین دلیل، مرجعیت خلق و توزیع دانش و فناوری از سوی دانشگاه و مراکز علمی در جامعه به‌دغدغه‌ای همیشگی تبدیل شده است (Hafezi et al., 2022). مسائل درونی دانشگاه و چالش‌های ارتباطی و تعاملی آن با دیگر نهادهای اجتماعی، توانمندی آن را برای نوآوری‌های علمی و فنی در جهت حل مسائل اجتماعی محدود کرده است. در این مقاله، در راستای فهمی نوین از «مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه» در پی دادن پاسخ به پرسش‌های زیر هستیم.

۱. ریشه‌های نظری مسئولیت اجتماعی دانشگاه چیست؟
 ۲. سابقه اجتماعی، نهادی و سازمانی مسئولیت اجتماعی دانشگاه چیست؟

بدین‌منظور، ابتدا پژوهش‌های کتاب‌شناختی این حوزه بررسی و سپس با استفاده از روش فرآیند نظریه‌تطور این مفهوم در دوران معاصر واکاوی شد و مهم‌ترین مقوله‌های سازنده از اسناد منتخب به‌صورت نظام‌مند استخراج شد و پس از تجزیه و تحلیل، ضرورت‌های مسیر نوین دانشگاه در زمینه مسئولیت اجتماعی شناسایی گردید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های گوناگونی در زمینه شناسایی سیر تحولات مفهومی مسئولیت اجتماعی بنگاه (شرکتی) (CSR)^۱ و آموزش مسئولیت اجتماعی (RME)^۲ انجام شده است. سیرسلی، در بررسی تحولات مسئولیت اجتماعی بنگاه، شش دهه (۱۹۳۰-۱۹۸۰) را مطالعه کرد و دهه ۱۹۸۰ میلادی را، با مطرح شدن نظریه ذی‌نفعان فریمن، شروع دوران معاصر مفهوم مسئولیت اجتماعی بنگاه نامید (Tetrault Sirsly, 2009). طهماسبی و نجمی، با مطالعه سیر تحول آموزش مدیریت مسئولانه، دو موج را در برنامه آموزشی دانشکده‌های مدیریت شناسایی کردند. در موج اول تعداد محدودی دروس به برنامه درسی رشته‌های مدیریت اضافه شد، اما در موج دوم، با هدف ادغام مباحث پایداری در برنامه آموزشی مدارس کسب‌وکار، تغییرات بنیادین اتفاق افتاد (Tahmassebi & Najmi, 2021). در زمینه مفهوم مسئولیت

اهمیت توسعه همه‌جانبه و پایدار به سطح راهبردی دانشگاه‌ها راه یافت و در برنامه درسی و پژوهشی قرار گرفت. از سال ۲۰۱۵ به بعد، رویکردهای جدید به مسئولیت اجتماعی دانشگاه «تعهد اجتماعی» نام‌گذاری شد. در این دوره جدید، مرز دانشگاه و جامعه در همه ابعاد در حال کم‌رنگ شدن است و آموزش و پژوهش فرارشته‌ای، متقابل و مادام‌العمر در دستور کار قرار گرفته است. بدین ترتیب، دانشگاه برای حفظ مرجعیت خود در جامعه باید فعالانه، ذی‌نفعان بیرونی (صنعت، بازار و جامعه) را در تمامی حوزه‌های دانشگاهی (ساختاری، راهبردی و کارکردی) مشارکت دهد.

مقدمه و تبیین مسئله

مؤسسات آموزشی، از طریق توانمندسازی افراد و تولید علم مورد نیاز جامعه، ظرفیت لازم برای تسریع گذار پایدار اجتماعی را فراهم می‌کنند (Mohamed, 2015). این نهادها نقش مهمی در مقابله با چالش‌های بومی و بین‌المللی از جمله شکاف میان‌نسلی، بحران سلامت، بحران محیط زیست، بحران دموکراسی و بحران اقتصاد دارند (Paya, 2020). به همین دلیل بازنگری مستمر در ساختار و کارویژه‌های دانشگاه در رابطه با محیط اجتماعی ضروری است (Rad et al., 2017). در این راستا، در طول دهه‌های گذشته، مفاهیم جدیدی همچون دانشگاه کارآفرین، دانشگاه پایدار و نسل‌های دانشگاهی (به‌خصوص سوم و چهارم) ارائه شده است (Clark, 1998; Pawłowski, 2009; Lozano et al., 2015; Goddard et al., 2016; Vallaeys, 2014; Javdani & Hamzerobati, 2019; Yadollahi Dehcheshmeh et al., 2021). نکته مشترک همه این مطالعات، مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه (USR)^۱ است که همیشه مفهومی گیج‌کننده و به‌طور مداوم در حال توسعه بوده است (Latif, 2018; Koekkoek, Van Ham, & Kleinhans, 2021). شناخت عمیق مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاه به دلایلی همچون فهم دقیق‌تر نقش‌های جدید دانشگاه، تعریف نظام آموزش عالی محلی، ملی و بین‌المللی (گلوکال) و درونی‌سازی وظایف اجتماعی در کارکردهای اصلی اهمیت دارد (Grau et al., 2017). مطالعه فرایند تحول و تطور تعامل دانشگاه با جامعه خود، می‌تواند به فهم بهتر مسیر اختصاصی و استثنایی توسعه پایدار آن جامعه کمک کند (Alimohammadlou, Akbari & Mahdavianpoor, 2014; Esfijani et al., 2013). با این حال، مطالعات محدودی به واکاوی ریشه‌ها و تطور نظری این مفهوم پرداخته‌اند (Esfijani, 2013; Hussain & Chang, 2013). نبود انسجام در تعریف مسئولیت

همکاران نیز با استفاده از روش مرور روایی^۴ به بررسی پژوهش‌های مسئولیت اجتماعی دانشگاه در جوامع جنگ‌زده شرق آفریقا پرداختند و اهمیت حیاتی آن را برای چنین جوامعی بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که مسئولیت اجتماعی دانشگاه در این مناطق در ابتدای راه خود قرار دارد و توسعه آن به تاریخ منطقه وابسته است (Baptiste et al., 2022). در ایران با اینکه مطالعات محدودی در زمینه شناخت تحولات نهاد دانشگاه در ارتباط با جامعه انجام شده است، ولی رویکردهای انتقادی درباره نسبت دانشگاه با جامعه ایرانی شایسته توجه‌اند. آذر و ذاکر صالحی، رویکردهای جامعه‌محوری به دانشگاه را ناشی از جوزدگی جهانی و نشناختن موقعیت جامعه ایران می‌دانند، آنها با مصاحبه با سه دیدگاه (موافقان، مخالفان و موافقان مشروط) در مورد مفهوم دانشگاه جامعه‌محور، از جمله دلایل محقق نشدن دانشگاه اجتماعی در ایران را سابقه تاریخی، ساختار سیاسی، عوامل اقتصادی، اوضاع اجتماعی، عوامل فرهنگی، دیوان‌سالاری دولتی، وابستگی اقتصادی و رویکردهای سنتی می‌دانند و با توجه به نبود آزادی علمی و اختیار کافی در دانشگاه، مسئولیت درخور توجهی برای آن قائل نیستند (Azar & Zaker Salehi, 2020). فاضلی در توضیح بدفهمی درباره مسئولیت اجتماعی دانشگاه، چهار گفتمان متضاد را معرفی می‌کند:

۱. گفتمان سیاسی، ناشی از ایدئولوژی سیاسی رسمی است که مسئولیت دانشگاه را فقط پاسخگویی در برابر آرمان‌های خود می‌داند؛
۲. گفتمان اقتصادی، که عقیده دارد نهاد دانشگاه باید تنها پاسخگویی نیازها و ضرورت‌های بازار باشد؛
۳. گفتمان دانشگاهی محض، که سر در درون دارد و ارتباط دوطرفه با جامعه را ضروری نمی‌داند؛
۴. و بالاخره گفتمان چهارم و برتر، گفتمان فرهنگی، که دانشگاه و دانشگاهیان را به مواجهه خلاق و فعال با بحران‌های جامعه ترغیب می‌کند (Rahmani, 2019: 60-66).

یافته‌های پژوهش برادران و همکاران نیز حکایت از این دارد که مفهوم نهادی مسئولیت اجتماعی دانشگاه در ایران، به دلیل اهتمام دانشگاه‌ها بر آموزش و پژوهش به شیوه سنتی و نداشتن راهبردی مشخص ظهوری نداشته است (Baradaran Haghir, Noorshahi & Roshan, 2019). شایان ذکر است که در پژوهش‌های ایرانی، جنبه‌های اجتماعی مفهوم مسئولیت اجتماعی همچون نهادها، سازمان‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌ها به‌طور جامع بررسی نشده است. به‌صورت کلی مطالعات انجام‌شده کمتر به ریشه‌های اجتماعی، تاریخی، شبکه‌ها و سیاست‌ها پرداخته‌اند. بدین ترتیب

اجتماعی دانشگاه نیز چندین پژوهش مروری، کتاب‌شناختی و متن‌کاوی انجام شده است. از جمله اولین پژوهش‌های صورت‌گرفته، اسفیجانی و همکاران، با هدف انسجام‌بخشی به تعاریف مسئولیت اجتماعی دانشگاه، با استفاده از رویکرد متن‌کاوی، ادبیات موجود را بررسی کردند (Esfijani, Hussain & Chang, 2013). سانچز و همکاران، پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه ابعاد محیطی و اقتصادی - اجتماعی مسئولیت اجتماعی دانشگاه را از سال ۱۹۷۰ تا سال ۲۰۱۹ بررسی کردند. در این پژوهش با استفاده از روش تجزیه‌وتحلیل کتاب‌شناختی مجلات، نویسندگان، نهادها و کشورهای مرتبط شناسایی شدند (Meseguer-Sánchez et al., 2020). برنجی^۱ در سال ۲۰۱۳، سه موج را برای دگرگشت‌های مفهوم پایداری در دانشگاه‌ها شناسایی کرد، موج اول که در دهه ۱۹۹۰ آغاز شد به اقدامات ابتدایی در سطح پردیس دانشگاه انجامید، در موج دوم، کمیته‌های پایداری در سطوح راهبردی دانشگاه به وجود آمد، و موج سوم نیز در پی به‌کار بردن اصول پساتوسعه از طریق بازآفرینی در فرایندهای آموزش و پژوهش فراگیر شد (Javdani & Hamzerobati, 2019). جورج و پنه، مقالات سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ را در ۱۵ مجله برتر حوزه آموزش عالی بررسی کردند و با مطالعه نتایج مقالات، روندها و شکاف‌های پژوهشی موجود را شناسایی کردند (Jorge & Pena, 2017). هانگ و دو، با مرور پژوهش‌های تجربی انجام‌شده بین سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۲۰ با استفاده از روش کتاب‌شناختی به مقایسه طرح‌های انجام‌شده در زمینه مسئولیت اجتماعی دانشگاه در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه پرداختند و نتیجه گرفتند که تمرکز مسئولیت اجتماعی در کشورهای توسعه‌یافته بر ارزش‌های اصلی دانشگاه در دوره زمانی بلندمدت است، در حالی که تمرکز در کشورهای در حال توسعه بر ذی‌نفعان دانشگاه و در دوره زمانی کوتاه‌مدت است (Huang & Do, 2021). همچنین داویلا و همکاران، به‌مرور پژوهش‌های اخیر^۲ درباره مسئولیت اجتماعی پرداختند تا مهم‌ترین جنبه‌های توسعه این مفهوم را در آینده بررسی کنند. یافته‌های این پژوهش به اهمیت تنظیم‌گری در جهت‌دهی به فرایندهای مسئولیت اجتماعی اشاره دارد (Dávila et al., 2022). والایس و همکاران نیز براساس همین روش، مقالات دو سال ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹، در خصوص مسئولیت اجتماعی دانشگاه در منطقه آمریکای لاتین را مرور کردند و به این نتیجه رسیدند که الگویی که اتحادیه مسئولیت اجتماعی دانشگاه آمریکای لاتین (URSULA)^۳ ارائه کرده برای تحقق مسئولیت اجتماعی دانشگاه دارای اعتبار کافی است (Vallaes et al., 2022). باپتیست و

1. Branje
2. State of the art
3. USR Union of Latin America

نوآوری مقاله پیش رو پر کردن شکاف نظری در زمینه شناسایی ریشه‌های نظری و اجتماعی و سیر تکاملی مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه است.

روش پژوهش

برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش، از روش فرانظریه^۱ استفاده شد. فرانظریه‌پردازی نوعی نظریه‌پردازی درباره یک نظریه است (Wallis, 2010) که مهم‌ترین پارادایم‌ها و مکاتب اثرگذار را شناسایی می‌کند و نظریه را به زمینه سیاسی، فرهنگی، تاریخی و اجتماعی بزرگ‌تر مرتبط می‌کند (Bench & Day, 2010). این روش با اتخاذ تحلیل‌های معرفت‌شناختی، جامعه‌شناختی و تاریخی و همچنین دیگر رویکردهای کیفی، سهم چشمگیری در مطالعات کتاب‌شناختی دارد (Castanha & Grácio, 2014). در این مطالعه، به‌منظور شناسایی مفاهیم نظری و اجتماعی مسئولیت اجتماعی دانشگاه در دوران معاصر (چهل سال اخیر) از الگوی مفهومی مطالعه فرانظریه ریتزر استفاده شد. ریتزر یکی از دلایل فرانظریه‌پردازی را فهم عمیق^۲ یک نظریه می‌داند. به عقیده او، توصیف عمیق و جامع از بستر نظری و اجتماعی و ارائه تبیینی منسجم از چگونگی ظهور یک نظریه به فهم عمیق آن کمک می‌کند (Ritzer, 2011:890). او چهار رویکرد را برای فهم عمیق یک نظریه معرفی می‌کند.

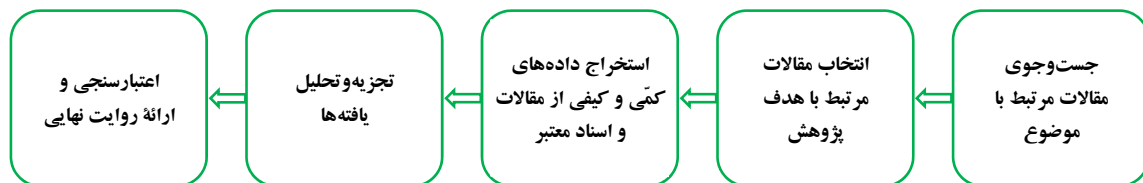
◆ **رویکرد بیرونی-اجتماعی:** به مطالعه زمینه‌های اجتماعی، اوضاع محلی، ملی و جهانی، محیط اجتماعی فرهنگی، تأثیر رخدادهای اجتماعی، تأثیر مؤسسات اجتماعی و ریشه‌های تاریخی نظریه می‌پردازد.

◆ **رویکرد درونی-اجتماعی:** به عوامل اجتماعی موجود در حوزه نظریه می‌پردازد. مطالعه دانشمندان مطرح در این حوزه و شبکه‌های ارتباطی آنها، کالج‌های نامرئی پیشینه‌های فردی (تاریخ شفاهی) و ... بررسی می‌شود.

◆ **رویکرد بیرونی-فکری:** به بررسی تأثیرات نظری و فکری دیگر حوزه‌های دانشی بر نظریه می‌پردازد. نظرات، ابزارها، مفاهیم، زمینه‌های فکری، ایده‌ها و نظریه‌های دیگر رشته‌ها و حوزه‌های دانشگاهی بررسی می‌شود.

◆ **رویکرد درونی-فکری:** موضوعات فکری یا شناختی موجود در حوزه نظریه بررسی می‌شود. تفکرات، پارادایم‌ها و نظریات، پارادایم‌های شناختی، مکاتب فکری در این حوزه و تأثیراتشان بر نظریه اهمیت دارند.

در راستای هدف پژوهش، یعنی مطالعه «مفهوم نظری و اجتماعی مسئولیت اجتماعی دانشگاه در دوران معاصر» مراحل شکل ۱ با توجه به رویکرد سندولسکی و بارسو (Sandelowski & Barroso, 2006) برای انجام پژوهش کتاب‌شناختی طراحی شد.

شکل ۱. مراحل انجام پژوهش

(مقاله و فصل کتاب) برخی نتایج حذف شد. در جدول ۱ نتیجه نهایی جست‌وجوی مقالات مشخص شده است.

در مرحله اول، ابتدا رشته جست‌وجو برای دو پایگاه اسکوپوس و وب.آو.ساینس طراحی و سپس جست‌وجو انجام شد. با توجه به معیارهای ورود و خروج^۳ همچون زبان پژوهش (انگلیسی) و نوع سند

جدول ۱. پایگاه مقالات و کلمات جست‌وجوشده

نام پایگاه	رشته جست‌وجو	تعداد مقاله
اسکوپوس	TITLE(((social responsibility*) AND universit*))	۲۴۹
وب.آو.ساینس	TI=(((social responsibilit*) AND universit*))	۱۷۵

بودن (ده سال اخیر)، غنی بودن مبانی نظری و اعتبار مجله بود. در ابتدا عنوان مقالات و چکیده آنها مطالعه و سپس با توجه به دو بخش مقدمه و پیشینه پژوهش‌ها، مقالات ارزشمند (۳۱ مقاله) انتخاب شد. همچنین برخی مقالات و اسناد معتبر که به آنها مکرراً ارجاع داده شده بود نیز بررسی شدند. علاوه بر بررسی مقالات و اسناد مرتبط در دو

در مرحله دوم، از بین مقالات جست‌وجوشده (۴۲۴ مقاله) مناسب‌ترین آنها انتخاب شد. معیار انتخاب مقالات، بر اساس جدید

1. Meta Theory
2. Understanding
3. Inclusion & Exclusion Criterion

چندین بار بررسی شدند. همچنین فرایند انجام پژوهش مستندسازی شد و به تأیید یک صاحب‌نظر رسید. روایت کلی استخراج‌شده از این مطالعه در قسمت بحث و نتیجه‌گیری مقاله ارائه شده است.

یافته‌های پژوهش

برخی مؤلفه‌های پیشنهادی ریتزر (کشور، نویسنده، مجله و ...) که ماهیت کمی دارند با استفاده از ابزارهای علم‌سنجی (توصیفی) استخراج شد که در جدول زیر مشاهده می‌شود. کشورهای فعال در زمینه مطالعه مسئولیت اجتماعی دانشگاه، دو حوزه آمریکا به‌عنوان کشوری با گرایش‌های سرمایه‌داری و کشورهای لاتین‌زبان با گرایش‌های سوسیالیستی درخور توجه است. اعداد داخل کمانک نشان‌دهنده تعداد مقاله هستند.

جدول ۲. آمار توصیفی استخراج‌شده از دو پایگاه گوناگون

اسکوپوس	وب. آوساینس	پایگاه علمی
اسپانیا (۶۰)، کلمبیا (۲۵)، ونزوئلا (۲۱)، شیلی (۱۹)، پرو (۱۹)	چین (۲۹)، مکزیک (۱۸)، کلمبیا (۱۴)	کشور فعال
Opcion(18); Revista Venezolana De Gerencia(10); Revista De Ciencias Sociales(8); Espacios(8); Sustainability Switzerland(8)	Sustainability(8); Administrative science(5); international journal of educational management(4); international journal of sustainability in higher education(4)	مجلات برتر
Severino-González, P.(8); Sarmiento-Peralta, G.(4); Coelho, M.(3); Lanero, A.(3); López-Hernández, A.M.(3)	Sanchez RG(4); Vallaeyse F(4); Bolivar MPR(3); Coelho M(3); Danos Z(3)	نویسندگان پرکار
Universidad Del Zulia(16); Universidad de Granada(9); Universidad de la Costa(8); Universidad Católica del Maule(8); Universidad de Cádiz(6)	University Of Granada(7); Universidad De Extremadura(4); Universidade De Malaga(4)	مراکز و مؤسسات علمی
Social Sciences(173); Business, Management and Accounting(74); Arts and Humanities(36); Economics, Econometrics and Finance(30); Environmental Science(24)	Education Educational Research(41); Management(25); Social Sciences Interdisciplinary(20); Business(18); Green Sustainable Technology(14)	حوزه دانشی
Online disclosure of university social responsibility: A comparative study of public and private US universities(70)	Corporate social responsibility and universities: A study of top 10 world universities' websites(71)	مقاله پراستناد

(Vasilescu, et al, 2010). از جمله مهم‌ترین عوامل اقتصادی، کاهش میزان تأمین مالی آموزش عالی توسط دولت‌هاست که ناشی از سقوط دولت‌های کمونیستی و رفاهی در دهه ۱۹۸۰ و در نتیجه انتقال منابع مالی آموزش و پژوهش به بازار و جامعه مدنی است. با شدت یافتن خصوصی‌سازی، دانشگاه باید در ارتباط با صنعت و بازار، دانش قابل معامله و باارزش مادی تولید کند (Clark, 1998). از سوی دیگر، عوامل اجتماعی همچون رشد شهرنشینی و افزایش رفاه اجتماعی باعث حضور فعال‌تر گروه‌های گوناگون (زنان، فقرا و قومیت‌ها) در جامعه و دانشگاه شده است. افزایش پویایی‌های

پایگاه اسکوپوس و وب. آوساینس برخی مقالات و کتب فارسی که در سال‌های اخیر به موضوع مسئولیت اجتماعی دانشگاه در ایران پرداخته بودند نیز مطالعه شد. در مرحله سوم، مقالات منتخب با استفاده از روش تحلیل مضمون به صورت قیاسی-استقرایی کدگذاری باز و محوری شدند. سپس در مرحله چهارم، مضامین فراگیر با توجه به مقوله‌های پیشنهادی ریتزر مشخص شدند که در قسمت یافته‌های مقاله به آنها اشاره شده است. در مرحله پنجم، به منظور افزایش اعتبار پژوهش (توصیفی و تفسیری) از روش پیشنهادی سندولسکی و بارسو در مورد پژوهش‌های مروری استفاده شد (Sandelowski & Barroso, 2006). به منظور افزایش اعتبار توصیفی جست‌وجوی مقالات بارها تکرار و برای مدیریت این اسناد از نرم‌افزار استفاده شد. در زمینه اعتبار تفسیری، مقالات بارها مطالعه و مضامین ساخته‌شده

در ادامه نتایج تحلیل مضمون با توجه به چهار رویکرد مطالعاتی ریتزر ارائه می‌شود.

موضوعات بیرونی-اجتماعی مؤثر بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه

زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی و فناوری: در عصر جدید، آموزش عالی با تغییراتی همچون تقاضای انبوه، کاهش هزینه‌های عمومی، تنوع دانشجوی، بین‌المللی شدن، تجاری‌سازی و تغییرات ناشی از توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات روبه‌رو شده‌اند

توسعه اینترنت آمریکا (IDB)^{۱۴} که حامی آموزش عالی در کشورهای آمریکای لاتین است، پروژه‌ای برای انطباق برنامه درسی، پژوهش و نوآوری با نیازهای جامعه تعریف کرد که تأثیر بسزایی در توسعه مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه در آن منطقه داشت (Vallaey et al., 2009). همچنین، در سال ۲۰۱۰، سازمان جهانی استاندارد (ISO)^{۱۵}، هفت حوزه (حکمرانی سازمانی، حقوق بشر، فعالیت‌های کاری، محیط زیست، نظام‌های عامل منصفانه، موضوعات مربوط به مشتری و مشارکت در اجتماع و توسعه آن) را به‌عنوان حوزه‌های «مسئولیت اجتماعی سازمان» معرفی کرد (Leipzig, 2017). اتحادیه اروپا نیز از دهه ۱۹۸۰ و از برنامه چارچوب (FP)^{۱۶} سوم به بعد بر اهمیت ارتباط بیشتر بین صنعت و دانشگاه تأکید دارد و در برنامه‌های خود مفاهیم، قوانین و دستورالعمل‌هایی برای مشارکت آنها تعریف کرد (Reillon, 2017). مثلاً، در برنامه چارچوب کاری هشتم (H2020)^{۱۷} (۲۰۱۴-۲۰۲۰) بر مفاهیمی همچون «پژوهش و نوآوری مسئولانه»^{۱۸}، «علم برای جامعه» و «علم با جامعه» تأکید شد (Owen et al., 2012). این اتحادیه برای پاسخ به چالش‌های بزرگی^{۱۹} مانند سلامت، تغییرات جمعیتی، امنیت غذایی، کشاورزی پایدار، آب‌های سرزمینی، امنیت انرژی پاک، حمل‌ونقل هوشمند و سبز، آب‌وهوا، محیط زیست، منابع زیرزمینی، داشتن جامعه‌ای با امنیت بالا و حفظ دموکراسی از طریق علم و فناوری اهمیت زیادی قائل است. پروژه EnRRICH با هدف حمایت از گنجانیدن پژوهش و نوآوری مسئولانه در برنامه درسی و توانمندسازی دانشجویان، تدوین شد (Tassone & Eppink, 2016). همچنین پروژه HEIRRI به‌دنبال گسترش پژوهش و نوآوری مسئولانه، در مؤسسات آموزش عالی، مراکز تحقیقاتی، مؤسسات آموزش غیررسمی و سیاست‌گذاری است، این پروژه با ارجاع به شش اصل کلیدی پژوهش و نوآوری مسئولانه در کمیسیون اتحادیه اروپا (مشارکت عمومی، برابری جنسیتی، آموزش علم، اخلاقیات، دسترسی باز و حکمرانی هستند)، اصول درسی متفاوتی برای تقویت ظرفیت پژوهشگران و نوآوران در مشارکت‌پذیری، تأمل‌پذیری و پیش‌بینی ارائه کرد (Tokalić et al., 2021). در همین راستا، در سال ۲۰۱۲، کمیسیون اروپا، به‌صورت اختصاصی پروژه‌ای با عنوان مسئولیت اجتماعی دانشگاه در اروپا^{۲۰}، با هدف شبکه‌سازی بین دانشگاه‌ها تعریف کرد. این طرح با رویکرد پایین به بالا و جمع‌آوری نمونه‌های خوب و موفق^{۲۱} انجام شد و استانداردهایی در چهار حوزه پژوهش،

اجتماعی موضوعات جدید اجتماعی همچون جنبش‌های اجتماعی^۱ را به‌دنبال داشته است (Grau et al., 2017). از دانشگاه انتظار می‌رود برای گسترش رواداری، توسعه دموکراسی، مبارزه با تبعیض و نژادپرستی و همچنین عدالت توزیعی در جامعه فعال باشد (Fara-satkah, 2017). همچنین، تشدید جهانی شدن^۲ و مسائل آن باعث گسترش فرهنگ و ارزش‌های غربی و تهدید فرهنگ‌های محلی شده است. در این دیدگاه از دانشگاه انتظار می‌رود براساس گفت‌وگو بین‌المللی‌سازی^۳ و حضور فعال^۴ مسئولیت‌هایی در توسعه دانش بومی، گسترش فرهنگ ملی، محلی و منطقه‌ای و تعامل با دیگر فرهنگ‌ها را بر عهده بگیرد (Altbach & Teichler, 2001; Scott, 2000). یکی از دیگر زمینه‌های کلان مؤثر بر آموزش عالی، وضعیت بحرانی محیط زیست است که به ظهور جنبش‌هایی مانند صلح سبز^۵ و یاران زمین^۶ منجر شد و واکنش سازمان‌های بین‌المللی را برانگیخت و به اقداماتی مانند دستور کار ۲۱^۷، اهداف توسعه هزاره (MDGs)^۸، منشور زمین^۹ و اهداف توسعه پایدار (SDGs)^{۱۰} انجامید (Seto-pamies & Papaikonomou, 2020). بیانیه‌های مذکور بر اهمیت و نقش نظام آموزش عالی در تحقق اهداف توسعه پایدار تأکید دارند (Malekinia, Bazargan & Feizi, 2016). بر این اساس، دانشگاه گلوکال^{۱۱}، دانشگاهی است که درحالی که به نیازهای ملی و منطقه‌ای (توسعه اجتماعی و پیشرفت اقتصادی) توجه دارد، برای تولید دانش در جهت حل مسائل جهانی (پایداری، فقر و تغییرات اقلیمی) نیز دغدغه‌مند است (Grau et al., 2017). در کنار همه رخدادهای بالا، ظهور فناوری اطلاعات و شبکه‌های اینترنتی، باعث کاهش هزینه‌ها و نوآوری در فناوری آموزشی شد و تأثیر زیادی در رفع چالش‌های نظام آموزش عالی داشت و انقلابی در آموزش از راه دور، پوی‌پا و دوره‌های آموزش برخط (MOOC)^{۱۲} و منابع آموزشی در دسترس^{۱۳} ایجاد کرد (Ahmadiasl et al., 2019).

تأثیر نهادها و سازمان‌ها: با توجه به پیچیده‌تر شدن مسائل اجتماعی، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی سیاست‌هایی را برای بهره‌برداری بیشتر از علم و فناوری به کار گرفتند که به تغییر در ساختار نهادی و کارکردی دانشگاه‌ها منجر شد. مثلاً، در سال ۲۰۰۲، بانک

1. Social movment
2. Globalization
3. Internationalization
4. Proactive
5. Greenpeace
6. Friends of the Earth
7. Agenda 21
8. Millennium Development Goals
9. Earth Charter
10. Sustainability Development Goals
11. Glocal university
12. Massive Open Online Courses
13. Open Educational Resources

14. Inter-American Development Bank
15. The International organization for standardization
16. Framework Programme
17. 8th European Union Framework
18. Research & Responsible Innovation
19. Grand Challenges
20. EU-USR
21. Good and Best Practice

مثل کشورهای آمریکای مرکزی، آفریقایی و آسیایی قرار گرفته است (Vázquez, Aza & Lanero, 2014). در ایران نیز در بیست سال گذشته توجه به علم و فناوری برای توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور افزایش یافت و اصلاحاتی در قوانین، سیاست‌ها و نهادهای بالادستی صورت گرفت. مثلاً در تدوین سند چشم‌انداز بیست سال ۱۴۰۴ و از قانون سوم توسعه به بعد به علم و فناوری اهمیت زیادی داده شد. به‌طور خلاصه در جدول ۳، مجموعه‌ای از سیاست‌ها، نهادهای فراملی و ملی خارج از نهاد دانشگاه که بر به‌وجود آمدن انتظارات، نقش‌ها و مسئولیت‌های جدید برای دانشگاه تأثیر گذار بودند، ذکر شده است.

آموزش، کمک به یادگیری و مشارکت اجتماعی ارائه کرد (Dima, 2015). در سال ۲۰۱۵، پروژه UNIBILITY توسط کمیسیون اروپا «یادگیری خدمت‌محور» را محور همکاری و مشارکت دانشگاه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد معرفی کرد (Amorim, 2017). در اعلامیه اجلاس توسعه پایدار در ریودوژانیرو در سال ۲۰۱۲ نیز، بر ضرورت تعهد نهاد آموزش عالی به مواردی همچون سیاست‌های پایدار در حوزه آموزش و پژوهش، پایدارسازی زیرساخت‌ها و ترویج سبک زندگی پایدار تأکید شد (Baradaran Haghiri et al., 2019). مسئولیت اجتماعی دانشگاه به‌علت توجه به توسعه اجتماعی در جوامع محلی، به‌خصوص مورد استقبال کشورهای جنوب و در حال توسعه

جدول ۳. سیر تاریخی توجه سازمان‌های فراملی و ملی به مسئولیت اجتماعی دانشگاه

سال	سیاست‌ها و نهادهای فراملی	موضوع
۲۰۰۰	سازمان ملل	اهداف توسعه هزاره (تأکید بر آموزش در اهداف)
۲۰۰۹	بانک توسعه اینترآمریکن	دستورالعمل اجرای مسئولیت اجتماعی دانشگاه
۲۰۱۰	سازمان استاندارد (ایزو ۲۶۰۰۰)	توسعه استاندارد برای مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها
۲۰۱۲	اتحادیه اروپا	تنظیم چارچوب‌های کاری مبتنی بر موضوعات علم و جامعه
۲۰۱۵	شورای اروپا	ارائه چارچوب مرجع مشترک برای مسئولیت اجتماعی دانشگاه
۲۰۱۵	سازمان ملل، دستور کار ۲۰۳۰	اعلام آموزش (هدف چهارم توسعه پایدار) به‌عنوان مهم‌ترین هدف
۲۰۱۸	پیمان جهانی سازمان ملل ^۱	دستورالعمل ارزیابی و تحقق مسئولیت اجتماعی دانشگاه
سال	سیاست‌ها و نهادهای ملی	موضوع
۱۳۸۳	شورای عالی عتف	ایجاد هماهنگی و یکپارچگی در سیاست علم، تحقیقات و فناوری
۱۳۸۴	برنامه چهارم توسعه	توسعه دانایی‌محور
۱۳۸۸	معاونت علم و فناوری	ارتقای نظام ملی نوآوری
۱۳۸۹	نقشه جامع علمی کشور	تبیین چشم‌انداز علم و فناوری برای ۱۴۰۴
۱۳۸۹	قانون حمایت از شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان	حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان در مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری
۱۳۸۹	صندوق نوآوری و شکوفایی	حمایت مالی از شرکت‌های نوآور
۱۳۹۰	برنامه پنجم توسعه	فصل دوم: علم و فناوری
۱۳۹۳	سیاست‌های کلی علم و فناوری	
۱۳۹۴	مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری	کارگروه‌های حل مسئله در استان‌ها
۱۳۹۶	برنامه ششم توسعه	بخش ۱۲
۱۳۹۷	سازمان برنامه‌بودجه	تشکیل سه کارگروه به‌منظور توسعه نقش دانشگاه‌ها در اقتصاد ملی

۱۹۹۰، ارزیابی و سنجش فعالیت‌های علمی دانشگاهیان بر اساس معیارهای محدود و عرضه‌محور، همچون تعداد مقاله، پژوهانه و ثبت اختراع بود. بنیاد کارنگی^۲ در سال ۲۰۰۶، طبقه‌بندی

موضوعات درونی - اجتماعی مؤثر بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه

تحولات سازمان‌های آموزشی: سازمان‌های گوناگونی در حوزه آموزش عالی در توسعه معیارها و شاخص‌هایی برای نقش‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی دانشگاه‌ها اثرگذار بوده‌اند. تا قبل از دهه

1. UN Global Compact
2. Carnegie Foundation

منطقه آمریکای لاتین است (Vallaey et al., 2022). انجمن دانشگاهی اروپا (EUA)^۷ با عضویت ۸۵۰ دانشگاه اروپایی، نقشی حیاتی در شناسایی روندهای مهم آموزشی و پژوهشی برای جامعه اروپایی ایفا کرده است (EUA, 2021). در ایالات متحده، دانشگاه تافتز^۸، شبکه تالویرس^۹ را با بیش از ۴۰۰ دانشگاه عضو، ایجاد کرد که در زمینه دانشگاه جامعه محور، اهداف توسعه پایدار و تقویت نقش مدنی و مسئولیت اجتماعی دانشگاه‌ها و سایر نهادهای آموزش عالی فعالیت می‌کند (Julia Perić, 2016). همچنین پیمان پردیس دانشگاه^{۱۰} در آمریکا، ائتلافی ملی بیش از ۱۰۰۰ دانشگاه است که متعهد به اهداف عمومی و اجتماعی شده‌اند. شبکه دانشگاهی جهانی برای نوآوری (GUNI)^{۱۱}، در سال ۱۹۹۹ با حمایت یونسکو، دانشگاه سازمان ملل و انجمن دانشگاه‌های عمومی کاتالان (ACUP)^{۱۲} ایجاد شد. هدف این شبکه با بیش از ۲۰۸ عضو، تشویق مؤسسات آموزش عالی به بازتعریف نقش خود به منظور حضور فعال در تحولات عصر جدید است. شبکه بین‌المللی پردیس پایدار (ISCN)^{۱۳} فضایی جهانی برای دانشگاه‌ها فراهم می‌کند تا پایداری را در فعالیت‌های پردیس، آموزش و پژوهش ادغام کنند. همچنین، مرکز ملی هماهنگی مشارکت عمومی (NCCPE)^{۱۴} در انگلستان برای حمایت از دانشگاه‌ها در افزایش تأثیرگذاری آنها بر مشارکت عمومی تأسیس شده است. مرکز پژوهش‌های مبتنی بر جامعه در کانادا^{۱۵} نیز تسهیل‌کننده‌ای برای استعمارزدایی از دانش است و از جنبش‌های اجتماعی مثل جنبش سیاهان در کانادا حمایت می‌کند (Grau et al., 2017).

در ایران نیز، تشکیل قطب‌های علمی، برگزاری همایش‌هایی همچون «دانشگاه اخلاق‌مدار» و «دانشگاه سبز» به گسترش این مفهوم کمک کرده‌اند. نشست‌های میز آینده‌پژوهی، پروژه کلاس درس، انتشار مجموعه کتب تأملات صاحب‌نظران (۳۱ جلد تاکنون)، انتشار نشریات گوناگون دانشگاه پژوهی و فعالیت انجمن‌های علمی مرتبط به صورت یک کالج نامرئی به گسترش مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه کمک کرده‌اند. فعال شدن «کرسی‌های یونسکو» از دهه ۱۳۹۰ به بعد (هفده کرسی فعال)، پروژه ناموفق «شبکه ملی جامعه و دانشگاه در وزارت علوم» توسط وزارت علوم و مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست‌جمهوری، برقراری «کنسرسیوم دانشگاه‌های ایران» توسط دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، علوم

جدیدی^۱ از مؤسسات آموزش عالی در آمریکا ارائه داد و هرساله آنها را براساس معیارهای تعهد نسبت به اجتماع و مشارکت رتبه‌بندی می‌کند (Klein et al., 2011). در این راستا ارائه پژوهانه‌هایی برای تقویت مشارکت جامعه و دانشگاه^۲ در دانشگاه‌های آمریکا رو به افزایش است. سازمان یونسکو نیز در سال‌های ۱۹۹۸، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۹ در بیانیه‌های خود به طور مشخص به وظیفه آموزش عالی در کمک به توسعه پایدار و رفع چالش‌های جهان پیچیده امروز اشاره کرد (Une-sco, 2009). مشخص کردن اهداف توسعه هزاره و آموزش برای همه (EFA)^۳ و نام‌گذاری دهه آموزش برای توسعه پایدار (۲۰۰۵-۲۰۱۴) از جمله فعالیت‌های این نهاد برای توسعه مسئولیت‌پذیری دانشگاه است (Chile & black, 2015). همچنین، فرایند بولونیا^۴ در سال ۱۹۹۹ با هدف انسجام آموزش عالی کشورهای اروپایی امضا شد. این فرایند در سال ۲۰۱۰ به تشکیل منطقه آموزش عالی اروپا (EHEA)^۵ با تعداد ۴۸ کشور منجر شد. در ایران نیز ساختار آموزش عالی در اوایل دهه ۱۳۸۰ با تأکید بر ارتباط دانشگاه با صنعت، توسعه فعالیت‌های هیئت‌امنا، افزایش استقلال دانشگاه و تمرکززدایی در زمینه‌های گوناگون (برنامه‌ریزی درسی، بودجه و ...) و تفویض برخی اختیارات به دانشگاه‌ها و تعامل بیشتر با جامعه محلی اصلاح گردید (Alvandi, 2015). توسعه فعالیت‌های کارآفرینی در دانشگاه‌ها و گسترش نهادهایی همچون پارک‌های علم و فناوری دانشگاهی (۱۲ پارک)، مراکز رشد، پژوهشکده‌ها، اندیشکده‌ها و انجمن‌های علمی (بیش از ۴۵۰ انجمن علمی) و فعالیت بیش از ۵۳۰۰ کانون فرهنگی و دانشجویی و برگزاری جشنواره‌های ملی گوناگون (رویش، حرکت و ...) از جمله تغییرات نهادی در راستای نزدیکی به صنعت و جامعه هستند. همچنین جذب کمک‌های مردمی از طریق بنیاد حامیان علم و فناوری که تعداد آنها تا سال ۱۳۹۹ به بیش از ۷۵ بنیاد رسید؛ امید جدیدی در تأمین منابع مالی دانشگاه‌ها به وجود آورده است.

شبکه‌های دانشگاهی: در سال‌های اخیر شبکه‌های دانشگاهی گوناگونی در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی، به منظور توسعه همکاری و همیاری در زمینه فعالیت‌های اجتماعی ایجاد شده‌اند. شبکه مسئولیت اجتماعی دانشگاه (USRN)^۶ در سال ۲۰۱۵ از همکاری کشورهای استرالیا، هنگ‌کنگ، اسرائیل، ژاپن، کره جنوبی، چین، انگلیس و آمریکا تأسیس شد. هدف این شبکه تبادل ایده‌ها، منابع و تجربه‌ها در حوزه مسئولیت اجتماعی دانشگاه است. اتحادیه مسئولیت اجتماعی دانشگاه آمریکای لاتین، یکی دیگر از شبکه‌های فعال در

7. European University Association

8. Tufts University

9. Talloires

10. Campus Compact

11. Global University Network for Innovation

12. Catalan Association of Public Universities

13. International Sustainable Campus Network

14. National Co-ordinating Centre for Public Engagement

15. Community Based Research Canada (CBRCanada)

1. Elective Classification in Community Engagement

2. Community-University Partnership Program

3. Education for All

4. Bologna process

5. European Higher Education Area

6. Social Responsibility Network

و بررسی تاریخ شفاهی آموزش عالی ایران نشان‌دهنده توجه به مسئولیت اجتماعی در دو دهه اخیر بوده است (Alvandi, 2015). در جدول ۴ سیاست‌ها و سازمان‌های آموزشی که بر توسعه مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه تأثیر مثبت داشته‌اند، فهرست شده است.

پزشکی ایران، صنعتی شریف، صنعتی امیرکبیر و تهران، با رویکرد همکاری‌های بین‌المللی از جمله شبکه‌های همکاری دانشگاهی بوده‌اند. در کنار بررسی اقدامات سازمانی مؤثر در توسعه مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه، مطالعه زندگی‌نامه‌های کاری مسئولان

جدول ۴. سازمان‌ها و نهادهای ملی و فراملی مرتبط با آموزش عالی مؤثر بر توسعه مفهوم

سال	سازمان‌های فراملی	موضوع
۱۹۸۵	پیمان پردیس دانشگاه	تأکید بر مشارکت مدنی در دانشگاه‌های آمریکا
۱۹۹۸	یونسکو	بیانیه درباره آموزش عالی در قرن ۲۱
۱۹۹۹	ناحیه آموزش عالی اروپایی	معاهده بولونیا
۱۹۹۹	شبکه جهانی دانشگاهی نوآوری	تقویت مؤسسات آموزش عالی برای بازآفرینی چشم‌اندازها و سیاست‌ها براساس دیدگاه‌های خدمات‌محوری، ارتباط‌محوری و مسئولیت اجتماعی
۲۰۰۵	شبکه تالویرس	تقویت مشارکت مدنی در آموزش عالی
۲۰۰۶	بنیاد کارنگی	ایجاد نظام ارزیابی بر پایه مشارکت اجتماعی دانشگاه‌ها
۲۰۰۹	یونسکو	اجلاس آموزش عالی: آموزش و پژوهش برای توسعه و تغییرات اجتماعی
۲۰۱۵	شبکه مسئولیت اجتماعی دانشگاه	تبادل ایده‌ها، منابع و تجربه‌ها، هدایت و گسترش مباحث حوزه مسئولیت اجتماعی دانشگاه
سال	سیاست‌ها و نهادهای ملی	موضوع
۱۳۸۱	آیین‌نامه و اساسنامه پارک‌های علم و فناوری	اعطای مجوز تأسیس، تدوین سیاست‌ها و اولویت فعالیت و تعیین وضعیت مالی و بودجه آنها
۱۳۸۲	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	تغییر ساختار وزارت علوم، طرح‌های توسعه اقتصادی، نظام‌نامه اخلاق آموزش وزارت علوم
۱۳۹۲	معاونت اجتماعی وزارت علوم	شبکه جامعه و علم
۱۳۹۲	سند دانشگاه اسلامی	تحقق اهداف و ارزش‌های اسلامی در فعالیت‌های اجتماعی
۱۳۹۲	مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی	نشست‌های هفتگی مجازی، طرح‌های مطالعاتی، چاپ کتب، فصلنامه
۱۳۹۴	بنیاد حامیان علم و فناوری	مشارکت مردم در یاریگری علم و فناوری
۱۳۹۴	نظام آموزش عالی منطقه‌ای	سیاست‌ها و ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی
۱۳۹۵	شبکه‌ها و کنسرسیوم‌های دانشگاه‌ها	شبکه‌سازی برای اشتراک کارهای پژوهشی
۱۳۹۵	قطب‌های علمی	آیین‌نامه تشکیل قطب‌های علمی
۱۳۹۶	مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی	میز آینده پژوهی، سامانه مسئولیت اجتماعی، فصلنامه
۱۳۹۷	دانشگاه‌ها	پیاده‌سازی طرح مسئولیت اجتماعی دانشگاه تهران، همایش مسئولیت اخلاقی دانشگاه و دانشگاه سبز، پارک‌های علم و فناوری، گفت‌وگوهای ایده دانشگاه در دانشگاه مشهد
۱۳۹۸	مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور	طرح دانشگاه کارآفرین و جامعه‌محور، فصلنامه

در عصر جدید، دانشگاه بدون میان‌رشته‌گی نمی‌تواند به مسئولیت‌های خود عمل کند. انواع مختلفی از همکاری میان رشته‌ها وجود دارد؛ فعالیت بین‌رشته‌ای^۱ که به معنای تفسیر یک رشته از پارادایم رشته دیگر است؛ فعالیت چندرشته‌ای^۲ به معنای همکاری جداگانه رشته‌های

موضوعات بیرونی - فکری مؤثر بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه

رویکردهای میان‌رشته‌ای به دانش: رشته‌گرایی و تخصصی شدن بیش از حد، باعث دوری دانشگاه از نیازهای اجتماعی شده است (Malekinia, Bazargan & Feizi, 2016). اگرچه رشته‌ای شدن و تخصصی شدن برای رشد آموزش و پژوهش اجتناب‌ناپذیر است، اما

1. Cross-Disciplinary
2. Multi-Disciplinary

تجارت، اقتصاد، علوم سیاسی و روان‌شناسی به اهمیت توجه به پایداری و مسئولیت اجتماعی در سرفصل‌های آموزشی و پژوهشی پی برده‌اند (Jorge & Pena, 2017; Eghdampour, Keshtiaray & Esmaili, 2020). در حوزه اندیشه سیاسی، جان رالز^۵، «عدالت توزیعی» را با تأکید بر همراهی عقلانیت و معقولیت معرفی کرد. در این دیدگاه، دانشگاه باید از سویی، شرایط آزادی برای بسط اخلاق فراگیر، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، آزادی بیان و تکرر مذهبی و تأسیس انجمن‌های صنفی و علمی را فراهم کند و از سوی دیگر، فرصت‌هایی برابر برای همه گروه‌ها، دسترس‌پذیری امکانات و رفع تبعیض‌ها را در نظر داشته باشد و با ایجاد تبعیض مثبت (وام، بورسیه تحصیلی، سهمیه قبولی در کنکور و ...) به محروم‌ترین افراد کمک کند. مک‌اینتایر نیز ریشه بحران دانشگاه را در تخصص‌گرایی و دوری از کل‌گرایی شناختی می‌داند (به دلیل تأکید زیاد بر رشته‌های علمی، فناوری، مهندسی و ریاضیات^۶ و حذف الهیات و فلسفه). به گفته وی، امروزه مسیر پژوهش‌ها معمولاً توسط کسانی تعیین می‌شوند که منابع مالی آنها را تأمین می‌کنند (MacIntyre, 2009). در حوزه اخلاق کاربردی، به صورت سنتی، فرد تنها «عامل اخلاقی» در زمان تصمیم‌گیری بوده است، اما در دوران جدید، برخی محققان، مسئولیت را علاوه بر بعد فردی دارای سوبه اجتماعی نیز می‌دانند و با همین استدلال، دانشگاه یک عامل شبه‌اخلاقی^۸ است (Fleddermann, 1394). در حوزه اندیشه‌های اقتصادی رویکرد تکاملی به مسئولیت‌پذیری نزدیک است (Mansourifar & Samandar Ali Eshtehardi, 2021). براساس منطبق «شکست بازار و سیستم»، دانشگاه به عنوان یک نهاد عمومی که تأمین مالی آن نیز از بودجه عمومی^۹ است، باید به حوزه‌هایی از دانش و نوآوری ورود کند که خارج از سازوکار بازار و فراتر از توانایی دولت است. در حوزه اندیشه‌های جامعه‌شناسی، پدیده‌هایی مانند نوع‌دوستی، آزادی، همبستگی، خردمندی، دموکراسی، پرهیز از خشونت و تحمل عقاید دیگران، ویژگی‌های ذاتی بشری یا پدیده‌های طبیعی نیستند، بلکه انسان آنها را در فرایند آموزش و زندگی در نهادهای مدنی و دموکراتیک می‌آموزد (Mirsepassi, 2010: 62). در این دیدگاه، وظیفه دانشگاه ایجاد محیطی برای پرورش و رشد گفتار مشترک و امید جمعی است (Mirsepassi, 2010: 120-123). حوزه مطالعات سازمان بیشترین تأثیر را در گسترش مفهوم مسئولیت اجتماعی داشته است. سه حوزه مطالعات اخلاق سازمانی، مطالعات مسئولیت‌پذیری در سازمان و مطالعات پایداری بیشتر درگیر بوده‌اند؛ اخلاق سازمانی

مختلف است؛ فعالیت میان‌رشته‌ای^۱ به معنای یکپارچه کردن دانش از رشته‌های متفاوت است؛ و فعالیت فرارشته‌ای^۲ به ترکیب دانش فراتر از دانشگاه و استفاده از دانش ضمنی اجتماعی (صنعت، بازار، دولت و جامعه) توجه دارد. باید توجه کرد که میان‌رشته‌ای شدن مستلزم بلوغ رشته، استاد و ساختار دانشگاه است (Bahrani, 2019). فعالیت میان‌رشته‌ای با مفهوم عبور از مرز بین دو سیستم و داشتن رفتار دوگانه مرتبط است. دانشگاه باید به عنوان نهادساز و نهادزدا عمل کند، یعنی درحالی که وابسته به متولیان خود است، منتقد جدی آنها نیز باشد (Barnett, 2012, 244:255). این شرایط وقتی امکان‌پذیر است که دانشگاه به عنوان یک سازمان فرامرزی^۳ میان دوگانه‌های موجود در رفت‌وآمد باشد و اعضای آن بتوانند بین اندیشه و عمل پیوند برقرار کنند.

توجه به آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری: با وجود شرایط متلاطم، نامطمئن، پیچیده و مبهم^۴ وجود دیدگاه‌های آینده‌نگر در حوزه‌های گوناگون دانشی ضروری است؛ براساس رویکرد پلیترونی به انواع مسئولیت‌پذیری در عصر جدید (مدیون بودن، پاسخگو بودن، مراقبت کردن و واکنش‌پذیر بودن)؛ پژوهش‌های و نوآوری‌های دانشگاهی باید به مسئولیت مراقبت و واکنش‌پذیری نسبت به آینده آگاه باشند (Pellizzoni, 2004). مراقبت، به جهت‌یابی و واکنش‌پذیری، به گشودگی در پژوهش و نوآوری برای پاسخ به تغییرات در جامعه اشاره دارد (Arnaldi et al., 2015). بدین ترتیب در سال‌های اخیر مفاهیم، نظریات و ابزارهای آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری در تمامی حوزه‌های دانشی اهمیت فراوانی یافته‌اند.

هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی: شناخت مشکلات و مسائل گوناگون مستلزم پژوهش‌هایی با رویکرد هستی‌شناختی از نوع تلفیقی (واقع‌گرایی و تفسیرگرایی) و عمل‌گرایی است. همچنین از لحاظ معرفت‌شناختی دانشگاه مسئولیت‌پذیر، براساس حکمت عملی و با ترکیب عمل و نظر برای حل مسئله اجتماعی و رسیدن به خیر عمومی، دانش‌ورزی می‌کند (Barnett, 2012: 317340). در این رویکرد دانش از طریق مشارکت ذی‌نفعان گوناگون ساخته می‌شود. از جنبه ارزش‌شناسی نیز دانشگاهیان فاعلان اخلاقی هستند که براساس اخلاق فضیلت‌گرا در کنار اخلاق فایده‌گرایی و قاعده‌گرایی عمل می‌کنند.

توجه بیشتر حوزه‌های گوناگون علمی به جامعه: در سال‌های اخیر رشته‌های گوناگونی همچون مدیریت کسب‌وکار، حسابداری،

5. John Rawls
6. Rationality and Resonability
7. Science, Technology, Engineering, and Mathematics
8. Pseudo moral agent
9. Public Funding

1. Inter-Disciplinary
2. Trans-Disciplinary
3. Boundary Spanner
4. VUCA (Volatile, Uncertain, Complex, and Ambiguous)

شامل کسب سود قابل قبول، نه سود حداکثر^۹ است. مسئولیت قانونی شامل عمل به تعهدات حقوقی و قانونی و همچنین اصول الزام‌آور است. مسئولیت اخلاقی نیز شامل اصول اخلاقی و فعالیت‌هایی نانوشته هستند که انتظارات و هنجارهای اجتماعی مشخص کرده‌اند. مسئولیت بشردوستانه نیز فعالیت‌هایی هستند که برای افزایش رفاه، کیفیت زندگی و یا نیک‌خواهی جامعه انجام می‌شوند، ولی جامعه از شرکت توقعی برای انجامش ندارد و انجام ندادن آنها بی‌اخلاقی نیست، اما بسیار مطلوب و جذاب‌اند. نظریات مسئولیت اجتماعی بنگاه در سال‌های اخیر، تحت تأثیر نظریهٔ ذی‌نفعان^{۱۰}؛ عمق و گستردگی زیادی یافته است. طبق این نظریه، منافع هر بنگاه در برآورده کردن نیازهای تمامی ذی‌نفعان خود (سهامداران، کارکنان، مشتریان، عموم مردم، بنگاه‌های دیگر و دولت‌ها و ...) است (Shahhoseini & Arablooye Moghadam, 2017: 55). همچنین ویسر با توجه به در حاشیه بودن و ابزار تبلیغاتی شدن CSR برای سازمان‌ها نیاز به تغییرات اساسی و تحولی را مطرح و CSR 2.0 را معرفی کرد. این مفهوم جدید چهار ویژگی (خلق ارزش، حکمرانی خوب، مشارکت اجتماعی و انسجام محیط زیستی) را ضروری دانست و نام آن را DNA مسئولیت اجتماعی شرکتی گذاشت (Visser, 2014). با وجود توسعه روزافزون مفهوم CSR، با توجه به تفاوت نهاده‌ها، فرایندها، محصولات، گستردگی ذی‌نفعان و به‌هم‌پیوستگی و تعاملات عمیق شبکهٔ ذی‌نفعان دانشگاهی، مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه (USR) به‌صورت جداگانه مطرح شد.

مفاهیم مؤثر بیرونی: در طول دهه‌های گذشته مفاهیم گوناگونی معطوف به اهمیت به جامعه رشد کرده است که بر غنای مفهوم مسئولیت اجتماعی افزوده است. از جملهٔ این مفاهیم می‌توان به تعهد به مشتریان و مصرف‌کنندگان، جلوگیری از تبلیغات بد، مجوز اجتماعی فعالیت^{۱۱}، مشروعیت بخشیدن به سود، ارزیابی اثرات اجتماعی و زیست‌محیطی^{۱۲}، مشارکت با ذی‌نفعان برای تبادل اطلاعات، همکاری برای دستیابی به اهداف پایدار، حقوق بشر، شیوه‌های کاری معقول^{۱۳}، پاسخگویی اجتماعی، عملکرد اجتماعی، کسب‌وکار مسئولانه، شهروندی شرکتی، رهبری اخلاقی، محصولات سودمند، کسب‌وکار فراگیر، شفافیت، نوع‌دوستی، یکپارچگی زنجیرهٔ تامین، منابع تجدیدپذیر و تولید بدون ضایعات از دیگر مفاهیم مؤثر بر مفهوم مسئولیت اجتماعی هستند (Bokhari, 2017; Ali, et al., 2021; Visser, 204).

در مورد چگونگی اتخاذ تصمیم درست در موقعیت‌های متعارض اخلاقی^۱ در سازمان است، مطالعات مسئولیت‌پذیری در سازمان در مورد پاسخگویی به ذی‌نفعان^۲ است و حوزهٔ مطالعات پایداری در سازمان در مورد رعایت متناسب اهداف سه‌گانهٔ اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در خط تراز سه‌گانه^۳ است (Laasch & Conaway, 2015). همچنین تحول در مطالعات مدیریت (مدیریت عمومی نوین و مکتب انتقادی مدیریت) را می‌توان از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذار در این مفهوم دانست (Tahmassebi & Najmi, 2021; Jorge & Pena, 2017).

ورود مفهوم مدیریت عمومی نوین^۴، از دههٔ ۱۹۸۰ به بعد، بر توسعهٔ مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه تأثیر زیادی گذاشت. در این دیدگاه، دانشگاه علاوه بر تعامل سازنده با ذی‌نفعان بیرونی باید به فرایندهای داخلی خود نیز توجه کند و با اتخاذ مدیریت مسئولانه در فعالیت‌های داخلی، یادگیری سازمانی، مدیریت شبکه‌ای، کیفیت زندگی دانشگاهیان و هماهنگی رویه‌های کاری با راهبردهای اصلی را توسعه دهد (Jorge & Pena, 2017). در ادامه و در سطحی بالاتر، مفهوم حکمرانی خوب^۵ مطرح شد. برای حکمرانی خوب، شرایطی همچون استقلال نهادی، پاسخگویی، شایستگی، استقلال، مشروعیت، روشن بودن رسالت دانشگاه، مشارکت ذی‌نفعان در تصمیم‌گیری‌ها ضروری است (Pourhassan et al., 2020). در حکمرانی خوب دانشگاه، شخصیت‌های حقیقی و حقوقی به نمایندگی از دولت، صنعت و جامعه در هیئت‌امنا، عضویت دارند و الگوهای تأمین مالی متنوع است (عمومی و دولتی، خیریه و وقف، ارائهٔ خدمات غیردانشی و دانشی و همچنین شهریه) (Farasatkah, 2017).

مفهوم مسئولیت اجتماعی بنگاه (شرکتی) نیز که در دههٔ ۱۹۵۰ وارد گفتمان مدیریت شد تأثیر بسیار زیادی بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه داشت. براساس این دیدگاه اگرچه کارکرد یک کسب‌وکار بر پایهٔ ضرورت‌های اقتصادی است، اما هدف اصلی آن باید برای حل مسائل اجتماعی باشد. در این رویکرد، شرکت به‌دنبال کنترل (جلوگیری) کاهش^۶ و یا جبران^۷ اثرات منفی فعالیت‌های خود بر محیط درونی و بیرونی است (Mili et al., 2020). در این راستا، کارول الگویی هرمی شکل بر پایهٔ انتظار جامعه از شرکت‌ها ارائه داد (Carroll, 1991). طبق این الگو، مسئولیت اجتماعی در یک سازمان، چهار نوع اقتصادی، قانونی، اخلاقی، بشردوستانه است. مسئولیت اقتصادی

1. Moral dilemma
2. Stakeholders
3. Triple bottom line
4. New Public Management
5. Good governance
6. Prevent
7. Mitigate
8. Compensate

9. Acceptable Profit VS Maximum Profit
10. Stakeholders Theory
11. Social License to Operate
12. Social & environmental Impact Assessment
13. Reasonable Work Practices

موضوعات درونی - فکری مؤثر بر مسئولیت اجتماعی دانشگاه

نظریات و مفاهیم مؤثر درونی: در حوزه دانشگاه پژوهی مفاهیمی همچون شهروندی دانشگاهی، دانشگاه سبز، یادگیری شبکه‌ای، الگوهای دانش پژوهی بوبر، ماریچ چندگانه (چهارگانه و پنج‌گانه)، دانشگاه نسل چهارم، علم شهروندی، نظام‌های نوآوری، خوشه‌های نوآوری، حالت ۳ و ۲ تولید دانش، مفهوم علم بزرگ، تحقیق و نوآوری مسئولانه از مفاهیم مؤثر بوده‌اند (Goddard et al., 2016). از جمله دیگر مفاهیم می‌توان به نوآوری‌های مردمی، فراگیر و صرفه‌جو اشاره کرد (Grau et al., 2017). در حوزه عمومی‌سازی علم، دیدگاه‌های جدید (عامه متخصص و مشارکتی) به وجود فاصله میان مردم و دانشمندان اعتقاد چندانی ندارند (Ojagh, 2017). بدین ترتیب دانشگاه باید با شیوه‌های مشارکتی علم و علم‌ورزی را ترویج کند. نمونه‌ای موفق، مرکز همکاری بین‌المللی برای تحقیقات مشارکتی سلامت (ICPHR)^۲ است که به‌منظور انجام تحقیقات مشارکتی در حوزه سلامت با پرداختن به مسائل نابرابری سلامت، به رفع جوامع محروم تأسیس شد (Grau et al., 2017). گذارد و همکاران، مشارکت دانشگاه را با سه رویکرد توسعه اقتصادی، عدالت اجتماعی و خیر عمومی، مرتبط می‌دانند (Goddard et al., 2016). آبه و همکاران نیز در زمینه مشارکت دانشگاه در جامعه، سه رویکرد مشابه را بیان کرده‌اند (Appel et al., 2017).

♦ **رویکرد توسعه اقتصادی:** شیوه‌های مشارکت دانشگاه در جامعه در این دیدگاه از طریق اختراع، نوآوری، فعالیت‌های کارآفرینی، کارایی، مالکیت، نوآوری اقتصادی، انتقال فناوری، تجاری‌سازی و راه‌اندازی کسب‌وکار مراکز رشد و پارک فناوری و نوآوری است. دانشگاهیان کالا و خدمت تولید می‌کنند و دانشجویان و دانش‌آموختگان نیروی کار و کارآفرین هستند. شاخص‌های موفقیت، شامل شایستگی‌های دانشجویی برای محیط کاری و رشد اقتصادی در منطقه است.

♦ **رویکرد عدالت اجتماعی:** شیوه‌های مشارکت در این دیدگاه، از طریق آموزش ستمدیدگان، پژوهش‌های اجتماع‌محور و مشارکت‌محور است. در این رویکرد، اساتید و پژوهشگران، توانمندی و کنشگری دانشجویان و اعضای جامعه را تسهیل می‌کنند. تحقق عدالت اجتماعی از طریق تعهد به آن در سطح دانشگاهی و یا در سطح فردی است.

♦ **رویکرد مسئولیت اجتماعی:** شیوه‌های مشارکت در این دیدگاه، از طریق پژوهش، تدریس و مدیریت در پیوند با تغییرات

اجتماعی، سیاست‌های دوستدار محیط‌زیست و رشد اقتصادی مسئولانه است. همه دانشگاهیان در ارتقای همبستگی و پایداری فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی مشارکت می‌کنند. شاخص‌های موفقیت، تلاش مشترک برای حل مسائل اجتماعی کشور و منطقه است. تحقق آن از طریق شبکه‌ای از دانشگاه‌ها در یک کشور یا منطقه ممکن است.

روش‌شناسی‌های جدید: برای حل مسائل پایداری، پژوهش‌های زمینه‌مند، مشارکتی، اقدام‌محور، آینده‌پژوهی و بین‌رشته‌ای در حوزه‌های مختلف علمی و فرارشته‌ای با همکاری صنعت و جامعه مورد تأکید است. از روش‌های آمیخته با مشارکت ذی‌نفعان گوناگون بیشتر استفاده می‌شود (Ritzer, 2011). در زمینه آموزش نیز یادگیری مشارکتی و آموزش خدمت‌محور در اولویت‌اند.

ابزارها: برای ارزیابی و گزارش‌دهی مسئولیت اجتماعی سازمان‌ها، استانداردها و ابزارهای مختلفی همچون استاندارد ایزو ۲۶۰۰۰، گزارش GRI و اصول نه‌گانه پیمان جهانی سازمان ملل (از جمله حقوق بشر، نیروی کار، محیط‌زیست و سیاست‌های ضد فساد) از معروف‌ترین ابزارها هستند که برای دانشگاه‌ها نیز استفاده می‌شوند. دانشگاه‌ها نیز الگوهای ویژه‌ای همچون STARS در آمریکا، LIFE در انگلستان، AISHE در هلند، PLANT VERT در فرانسه و گزارش پایداری و مسئولیت اجتماعی در اسپانیا و همچنین MEERA, ARISE, AIFSHE و AASHE، رتبه‌بندی دانشگاه‌های سبز و ضریب تأثیر دانشگاه ارائه کرده‌اند (Vallaey, 2014). گذارد و همکاران، چارچوب توسعه دانشگاه مدنی را ارائه کردند که برای سنجش سطح بلوغ فعالیت‌های اجتماعی دانشگاه مفید است (Goddard et al., 2016). از سال ۲۰۱۹ به بعد نیز، نظام رتبه‌بندی تأثیر تایمز^۳ دانشگاه‌ها را در میزان عمل به اهداف سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ رتبه‌بندی می‌کند. رتبه‌بندی QS stars نیز برای ارزیابی مسئولیت اجتماعی دانشگاه‌ها، ابعاد سرمایه‌گذاری و توسعه اجتماعی، مددکاری اجتماعی و امدادسانی، توسعه سرمایه انسانی منطقه‌ای و تأثیر زیست‌محیطی را می‌سنجد (Păunescu, 2017). پروژه روش رتبه‌بندی و شاخص‌های مأموریت سوم دانشگاه‌های اروپایی^۴ نیز سه دسته شاخص (آموزش مادام‌العمر، نوآوری و انتقال فناوری و مشارکت اجتماعی) را برای ارزیابی فعالیت‌های مأموریت سوم دانشگاه‌ها پیشنهاد داد که هر کدام از این شاخص‌ها دارای زیرشاخص‌های کیفی و کمی هستند (Carrion et al., 2012).

3. Timeshigherimpact
4. European Indicators and Ranking Methodology for University Third Mission (E3M)

ارائه روایت نهایی و نتیجه‌گیری

در چهل سال گذشته مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه تحولات زیادی داشته است. در طول این دوران، دانشگاه‌ها از وضعیت وابستگی به دولت‌های مرکزی و جدافتادگی از جامعه و نخبه‌گرایی خارج شده و به حالت مستقل، نامتمرکز، بین‌المللی و مشارکتی‌تر درآمده‌اند (Meseguer-Sánchez et al., 2020). با گذشت زمان مأموریت اصلی دانشگاه به توسعه اجتماعی نزدیک شده و واژه مشارکت، جایگزین واژه‌های دیگری مانند گسترش یا خدمات شده است. مفهوم مشارکت دانشگاه در جامعه، از حضور محدود، به حضور تمام‌عیار و در تمامی ابعاد، ارتقا پیدا کرده است. با توجه به یافته‌های پژوهش و مطالعات مشابه صورت‌گرفته (Yadollahi, Dehcheshmeh et al., 2021; Tahmassebi & Najmi, 2021) سه دوره زمانی از مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه قابل توجه است.

دوره اول (۱۹۸۰-۲۰۰۰): کاهش بودجه عمومی دانشگاه‌ها محرکی برای تأمین بودجه از منابع مالی خصوصی و حضور بیشتر در حوزه ارائه خدمت به جامعه شد (Jorge & Pena, 2017)؛ اما در این دوره خدمات دانشگاهی و برنامه‌های توسعه جامعه، از اهداف و مأموریت اصلی دانشگاه‌ها جدا بودند و دانشگاه‌ها با جامعه به شیوه‌ای یک‌طرفه ارتباط برقرار می‌کردند (Ali et al., 2021). دیدگاه‌های نوع‌دوستانه و محیط زیستی تحت تأثیر الگوهای اولیه مسئولیت اجتماعی بنگاه، به‌عنوان فعالیت اضافی، فوق برنامه، خیریه‌ای و ابزاری برای شهرت و رفع بدنامی تلقی می‌شدند (Bokhari, 2017). گفت‌وگوهای تولید علم گیونز و ماریچ سه‌گانه اتکوینز و لیدسدورف^۴ و دانشگاه کارآفرین گفت‌وگو مسلط ارتباط دانشگاه با جامعه بود (Godard et al., 2016: 50). هدف همکاری‌های بین‌دانشگاهی، افزایش اشتغال‌پذیری و جذب دانشجویان و اساتید بین‌المللی بود و به اثرات اجتماعی دانشگاه‌ها توجه چندانی نمی‌شد (Meseguer-Sánchez et al., 2020). با هرچه نزدیک شدن دانشگاه به بازار، سرمایه‌داری دانشگاهی بر دیگر فعالیت‌ها اولویت یافت و انتقاداتی را برانگیخت.

دوره دوم (سال ۲۰۰۰-۲۰۱۵): در اوایل قرن جدید، در مفهوم مسئولیت اجتماعی تغییر پارادایمی اتفاق افتاد. شورای جهانی کسب‌وکار برای توسعه پایدار (WBCSD) مسئولیت اجتماعی را به‌عنوان تعهد کسب‌وکار برای کمک به توسعه پایدار و بهبود کیفیت زندگی کارکنان و جامعه محلی تعریف کرد (Sánchez-Hernández, 2016). بدین ترتیب نگاه ابزاری صرف به مسئولیت اجتماعی

جای خود را به نگاهی هنجاری داد. مفهوم دانش پژوهی مشارکت که در سال ۱۹۹۶ توسط بویر مطرح شد؛ نسخه بهبودیافته‌ای از خدمات عمومی^۵ دانشگاه ارائه کرد که به تعامل دوطرفه بین دانشگاه و جامعه منجر شد و آموزش و پژوهش را به مسائل اجتماعی متصل کرد (Esfijani et al., 2013). بیانیه‌های سازمان یونسکو مسئولیت اجتماعی را جنبه ذاتی آموزش عالی دانستند. نام‌گذاری دهه ۲۰۰۵-۲۰۱۴ به دهه آموزش برای توسعه پایدار، مسئولیت دانشگاه را برای کمک به توسعه پایدار برجسته کرد. ظهور اینترنت و وب ۲ (ارتباطات دوطرفه)، آموزش مجازی و توجه به مفاهیم ماریچ چهارگانه و پنج‌گانه از نمونه‌های دیگر تغییر در توجه دانشگاه به مسائل اجتماعی در این دوره است. در این دوره، مسئولیت اجتماعی فراتر از فعالیت‌های فوق برنامه بود و به موضوعات مهمی همچون پایداری و حل چالش‌های اجتماعی و زیست‌محیطی می‌پرداخت (Alimo-hammadlou et al., 2014). دغدغه پایداری به محتوای درس، سرفصل‌های دانشگاهی و پژوهش‌ها اضافه شد و به سطح راهبردی دانشگاه راه یافت. همچنین درس بین‌رشته‌ای، آموزش خدمت‌محور و پژوهش جامعه‌محور اهمیت یافت. الگوهای مفهومی گوناگونی برای مسئولیت اجتماعی دانشگاه معرفی شد تا بتوان این مسئولیت را در همه ابعاد دانشگاه گنجانید (Vallaey et al., 2009). اگر در دوره اول مفهوم خدمات اجتماعی مطرح بود؛ در این دوره، مفهوم دانش پژوهی مشارکت مطرح شد. مشارکت، چیزی فراتر از مأموریت سوم دانشگاه‌ها و خدمات عمومی است و متضمن تعامل دوسویه بین دانشگاه و جامعه است. مفهوم مشارکت باید در عناصر هشت‌گانه برنامه درسی (منطق یا چرایی، اهداف، محتوا، مکان، روش تدریس، فعالیت یادگیری، نقش استاد، سنجش و ارزشیابی) نهادینه شود (Eghdampour et al., 2020). شبکه‌های همکاری دانشگاهی براساس مشارکت در اجتماع و توجه به جنبه‌های اجتماعی زندگی دانشگاهیان تشکیل شد. مفاهیمی همچون خوشه‌های نوآوری، نظام ملی علم و فناوری که به‌نوعی به جامعیت بحث توسعه علمی و توسعه اقتصادی در کشورها می‌پردازد نیز در این دوره گسترش یافت.

دوره سوم (در حال ظهور): در دهه گذشته فشارهای متعدد اقتصادی، سیاسی و محیطی جامعه را در نقطه شکننده و ناپایدار قرار داد. پیشرفت‌های فناوریانه و تغییرات بازار اشتغال، تغییرات اقلیمی و ظهور بیماری‌های همه‌گیر، مسائل ناشی از تغییرات سیاسی در کشورها، افزایش اهمیت پژوهش و نوآوری، افزایش تقاضا برای آموزش فراگیر و مادام‌العمر و کاهش بودجه‌های عمومی مهم‌ترین روندهای ده سال آینده هستند (EUA, 2021). با توجه به سرعت گرفتن جابه‌جایی‌های

1. Engagement
2. Outreach, Extension or Service
3. Community Outreach Programs
4. Etzkowitz & Leydesdorff

5. Outreach or Public Services
6. Embedded
7. Tipping point

خواهند بود (EUA, 2021). رویکرد دانش‌پژوهی عمومی (UCE)^۴ که فراتر از دانش‌پژوهی مشارکت است و به مخاطبان عام^۵ و فراگیر در سطح محلی و جهانی توجه دارد توسعه می‌یابد. در این رویکرد بر جامعه‌محوری در یادگیری (CSL)^۶، دسترسی عموم به خدمات دانشگاه و تربیت شهروندان متعهد، اقدام‌پژوهی مشارکتی (PAR)^۷ و پژوهش‌های اجتماع‌محور (CBR)^۸ به‌معنای پژوهش توسط، با و برای افراد^۹ تأکید خواهد شد (Esfijani et al., 2013). داشتن رویکرد کل‌نگر و پرهیز از تخصصی شدن مفرط و فراتر رفتن از توجه صرف به رشته‌های فنی، مهندسی، علمی و ریاضیات (STEM)^{۱۰} و ترکیبی از علم، فناوری، دین (معنویت)، اخلاق، هنر و مدیریت (حکومت) (STREAM)^{۱۱} اهمیت می‌یابد (Grau et al., 2017). لزوم بازگشت به فضایل اخلاقی، دینی، فلسفی و یادگیری عملی با رویکردی کل‌نگر در دانشگاه‌ها در دیدگاه‌های متفکرانی همچون بارنت، مک‌این‌تایر، نیکسن و مکسول اذعان شده است (Barnett, 2012: 317340). در این دوره در کنار مفهوم نظام ملی نوآوری به مفهوم زیست‌بوم نوآوری تأکید می‌شود و دانشگاه‌ها نقش مؤسسه‌ لنگرگاهی^{۱۲} در نواحی نوآوری^{۱۳} خواهند داشت. شکل ۲ مسیر تطور و تحول مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه را در چهل سال گذشته نمایش می‌دهد.

بین‌المللی، شدت یافتن بحران‌های زیست‌محیطی، توسعه سریع فناوری‌های وب ۳ (دوطرفه و نامتمرکز)، انقلاب صنعتی چهارم (همکاری فناوری‌های گوناگون اطلاعاتی و زیستی)، دانشگاه‌ها باید در سطح محلی، ملی، منطقه‌ای و در سطح جهانی مؤثر باشند، این موضوعات به فرارشته‌ای شدن دانشگاه می‌انجامد که به متخصصانی نیاز است تا از صنعت و جامعه در طراحی دروس، تدریس، پژوهش و همچنین در مدیریت کلان و راهبردی دانشگاه مشارکت داشته باشند. فعالیت گسترده دانشجویان در شبکه‌های مجازی به افزایش توانایی‌های آنها در فعالیت‌های شخصی و اجتماعی منجر می‌شود (Ali et al., 2021). در آینده ماهیت و ساختار دانشگاه‌ها ترکیبی از فضاهای فیزیکی و مجازی باز است. دانشگاه‌ها مأموریت‌های خود را در خدمت پایداری، ارزیابی و پاسخگو بودن به ارزش‌ها قرار خواهند داد. این امر مستلزم تعادل دقیق بین تأمین مالی اولویت‌های تحقیقات استراتژیک، حفظ آزادی پژوهشگران و به رسمیت شناختن مسئولیت دانشگاه‌ها از طریق تحقیقات کنجکاومحور^۱ است (تحقیقات بنیادین بر مبنای نیاز جامعه). علم باز^۲ که پژوهش را در دسترس همگان قرار می‌دهد، پیش‌فرض تولید دانش خواهد بود. دانشگاه‌ها از نظام انتشارات بدون سود حمایت خواهند کرد. داده‌ها و سایر خروجی‌های حاصل از پژوهش عادلانه (قابل یافتن، قابل دسترس، قابل همکاری، قابل استفاده مجدد)^۳

شکل ۲. سیر زمانی تحول مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه

طول این مدت این مفهوم از یک تعریف محدود به‌عنوان خدمات

4. University Community (public or civic) Engagement
5. Public
6. Community Service Learning
7. Participatory Action Research
8. Community-Based Research
9. Research By, With, and For People
10. Science, Technology, Engineering, and Mathematics
11. Science, Technology, Religion (spirituality), Ethics, Arts and Management (governance)
12. Anchor institute
13. Innovation districts

این پژوهش با هدف شناسایی ریشه‌های نظری و اجتماعی مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه انجام شد. با استفاده از روش فرآیندی ریتزر که در ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است، مضامین و مقولاتی (پارادایم‌ها، مکاتب، شبکه‌ها و رخدادهای گوناگون که در چهل سال) که به بررسی این مفهوم کمک می‌کنند از مقالات و اسناد منتخب استخراج شد. در این مطالعه مشخص شد که در

1. Curiosity-Driven Research
2. Open Science
3. FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable)

References

- Ahmadiasl, F., Shahi, S., Mehralizadeh, Y., & Farasatkah, M. (2019). Identifying desirable structure components in higher education: Paving the way for lifelong learning. *Studies in Learning & Instruction*, *11*(1), 218-238. (Persian)
- Ali, M., Mustapha, I., Osman, S., & Hassan, U. (2021). University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*, *286*, 124931. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.124931
- Alimohammadlou, M., Akbari, B., & Mahdavianpour, E. (2014). Identifying social responsibility in universities (USR) using fuzzy Delphi. Case study: Shiraz University. *Iranian Higher Education*, *6*(3), 161-192. (Persian)
- Altbach, P. G., & Teichler, U. (2001). Internationalization and exchanges in a globalized university. *Journal of Studies in International Education*, *5*(1), 5-25. DOI: 10.1177/102831530151002
- Alvandi, P. (2015). *Oral history of Iran's higher education according to Dr. Mostafa Moin*. Tehran: farhange Saba. (Persian)
- Amorim, J. P., Borcos, A., Bozic, T., Coelho, M., Coimbra, J. L., Dias, T., ... & Weißenbock, C. (2017). Guidelines for universities engaging in social responsibility. *University Meets Social Responsibility*, No.: 2015-1-AT01_K203-005033. DOI: 10.13140/RG.2.2.28252.26243
- Appe, S., Rubaii, N., Castro, L. D., & Capobianco, S. (2017). The concept and context of the engaged university in the Global South: Lessons from Latin America to guide a research agenda. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, *21*(2), 7-36.
- Arnaldi, S., Quaglio, G., Ladikas, M., O'Kane, H., Karapiperis, T., Srinivas, K. R., & Zhao, Y. (2015). Responsible governance in science and technology policy: Reflections from Europe, China and India. *Technology in Society*, *42*, 81-92. DOI: 10.1016/j.techsoc.2015.03.006
- Avilés, C., Moyano, M. Á., & Santos de León, N. J. (2017). University social responsibility and the ISO 26000: 2010 standard. Case study of the Universidad Politécnica de Madrid (Spain). Case Study of the Universidad Politécnica De Madrid (Spain). *European Accounting and Management Review*, *3*(2), 75-97.
- Azar, K., & Zaker Salehi, G. R. (2020). Criticism
- اضافی دانشگاه به جامعه، به یک تعریف فراگیر به‌عنوان مشارکت دانشگاه با جامعه از طریق کارکردهای اصلی خود تغییر کرده است. از بررسی مضامین استخراج‌شده سه دوره تحولی در طول این زمان شناسایی شد. در دوره اول، مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه به دو مفهوم منفصل در دو جهان بینی جداگانه (لیبرالیستی و سوسیالیستی) اشاره دارد. در کشورهای با اقتصاد آزاد این مفهوم بیشتر به دانشگاه کارآفرین اشاره دارد که هدف آن کمک به توسعه اقتصادی است، اما در کشورهای اقتصاد دولتی (آموزش عالی دولتی) این مفهوم بیشتر مربوط به توجه دانشگاه به عدالت اجتماعی است. در دوره اول توجه به حفظ محیط زیست محدود بود. در دوره دوم، مسئولیت اجتماعی به تمامی ذی‌نفعان توجه می‌کند و موضوعات پایداری (اقتصاد، جامعه و محیط زیست) در سرفصل‌های دروس و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای دیده می‌شوند. در دوره سوم که تازه آغاز شده است، دیوارهای جداکننده دانشگاه و جامعه فرومی‌ریزند.
- از جمله محدودیت‌های این پژوهش بررسی مقالات و اسناد فارسی و انگلیسی در دوره زمانی مشخصی بوده است. پیشنهاد این پژوهش انجام مطالعات کتاب‌شناختی در زمینه مسئولیت اجتماعی دانشگاه با استفاده از دیگر روش‌های مرور است.

سیاسگزار

مقاله حاضر از پایان‌نامه دکتری استخراج، و با پشتیبانی مالی دبیرخانه شورای عالی عتف انجام شده است.

- and Evaluation of the idea of community-based university in Iran: The viewpoint of scientific experts. *Educational Measurement and Evaluation Studies*, 9(28), 233-272. DOI: 10.22034/emes.2020.38970
- Bahrani, M. (2019). A theory of interdisciplinarity: Introduction and report of a research. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 12(1), 1-28. DOI: 10.22035/isih.2020.3738.3899 (persian)
- Baptiste, H. J., Cai, Y. G., Atiquil Islam, A. Y. M., & Wenceslas, N. (2022). A systematic review of university social responsibility in post-conflict societies: The case of the Great Lakes region of East Africa. *Social Indicators Research*, 164(1), 439-475. DOI:10.1007/s11205-022-02956-z
- Baradaran Haghiri, M., Noorshahi, N., & Roshan, A. R. (2023). The conceptualization of social responsibility of the university in Iran. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 25(3), 1-26. (Persian).
- Barnett, R. (Ed.). (2012). *The future university: Ideas and possibilities* (Sh., Shasti, & Sh., Moghimi, Persian Trans.). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies. (Persian)
- Bench, S., & Day, T. (2010). The user experience of critical care discharge: A meta-synthesis of qualitative research. *International Journal of Nursing Studies*, 47(4), 487-499. DOI: 10.1016/j.ijnurstu.2009.11.013
- Bokhari, A. A. (2017). Universities' Social Responsibility (USR) and sustainable development: A conceptual framework. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies*, 4(12), 8-16. DOI: 10.14445/23939125/IJEMS-V4I12P102
- Carrión, A., García-Gutiérrez, V. R., Bas, M. C., & Carot, J. M. (2012 March). A new methodology for measuring third mission activities of universities [Paper presentation]. In *6th International Technology, Education and Development Conference*. Valencia, Spain.
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G
- Castanha, R. C. G., & Grácio, M. C. C. (2014). Bibliometrics contribution to the metatheoretical and domain analysis studies. *Knowledge organization*, 41(2), 171-174. DOI: 10.5771/0943-7444-2014-2-171
- Chen, S. H., Nasongkhla, J., & Donaldson, J. A. (2015). University Social Responsibility (USR): Identifying an Ethical Foundation within Higher Education Institutions. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 14(4), 165-172.
- Chile, L. M., & Black, X. M. (2015). University-community engagement: Case study of university social responsibility. *Education, Citizenship and Social Justice*, 10(3), 234-253. DOI:10.1177/1746197915607278
- Clark, B. R. (1998). The entrepreneurial university: Demand and response. *Tertiary Education and Management*, 4(1), 5-16. DOI: 10.1080/13583883.1998.9966941
- Dávila, E. P., Silva, E. L. E., Apac, M. A. D., Torres, B. D., Neyra, M. M. Á. S., Figueroa, M. D. P. M., & Paulino, N. B. (2022). University Social Responsibility: State of the art. *Journal of Positive Psychology and Wellbeing*, 6(2), 806-815.
- De Araújo, P. C., Guimarães, J. A. C., & Tennis, J. T. (2017). Metatheory and knowledge organization. *NASKO*, 6(1), 173-181.
- Dima, G. (2015). *Comparative research on the social responsibility of universities in Europe and development of a community reference framework*. Romania: University Politehnica of Bucharest.
- Dolati, A., Siadat, A., Aminbeidokhti, A., Neyestani, M. (2021). An analysis of the social participation of universities in society with an emphasis on local community expectations. *Journal of Applied Sociology*, 32(1), 59-82. (Persian) DOI: 10.22108/jas.2020.121141.1858
- Eghdampour, R., Keshtiaray, N., Esmaili, R. (2020). Student's experiences of social responsibility in the university. *Journal of Higher Education Curriculum Studies*, 10(20), 237-264. (Persian)
- Esfijani, A., Hussain, F., & Chang, E. (2013). University social responsibility ontology. *Engineering Intelligent Systems*, 21(4), 271-281.
- European University Association. (2021). *Universities without walls: A vision for 2030*. Belgium: European University Association.
- Farasatkah, M. (2017). *Occasionality of university in Iran: Some new and critical debates on university studies, science research and higher education*. Tehran: Agah. (Persian)
- Fleddermann, C. B. (2012). *Engineering Ethics* (M., Saket, & H., Kurd, Persian Trans.). Tehran: Hermes. (Persian)
- Goddard, J., Hazelkorn, E., & Vallance, P. (2016). *The civic university: The policy and leadership challenges*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Grau, F. X., Goddard, J., Hall, B. L., Hazelkorn, E., & Tandon, R. (2017). *Higher education in the world 6*.

- Towards a socially responsible university: Balancing the global with the local.* Girona: Global University Network for Innovation
- Hafezi, R., Mirza Rasouli, F., & Aminlou, M. (2022). An essay on scientific authority from the perspective of a selected pre-eminent Iranian scientist. *Journal of Science and Technology Policy*, 15(3), 29-40. (Persian). DOI: 10.22034/jstp.2022.13956
- Huang, Y. F., & Do, M. H. (2021). Review of empirical research on university social responsibility. *International Journal of Educational Management*, 35(3), 549-563. DOI: 10.1108/IJEM-10-2020-0449
- Javdani, H., & Hamzerobati, M. (2023). Sustainable university, an endeavor for survival and sustainability. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 25(2), 63-86. (Persian)
- Klein, P., Fatima, M., McEwen, L., Moser, S. C., Schmidt, D., & Zupan, S. (2011). Dismantling the ivory tower: Engaging geographers in university– community partnerships. *Journal of Geography in Higher Education*, 35(3), 425-444. DOI:10.1080/03098265.2011.576337
- Koekkoek, A., Van Ham, M., & Kleinhans, R. (2021). Unraveling university-community engagement: A literature review. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 25(1), 3-24.
- Laasch, O., & Conaway, R. N. (2015). *Principles of Responsible Management: Global Sustainability, Responsibility, and Ethics*. Massachusetts: Cengage.
- Larrán Jorge, M., & Andrades Peña, F. J. (2017). Analyzing the literature on university social responsibility: A review of selected higher education journals. *Higher Education Quarterly*, 71(4), 302-319. DOI: 10.1111/hequ.12122
- Latif, K. F. (2018). The development and validation of stakeholder-based scale for measuring university social responsibility (USR). *Social Indicators Research*, 140(2), 511-547. DOI: 10.1007/s11205-017-1794-y
- Leipziger, D. (2017). *The corporate responsibility code book*. Abingdon: Routledge.
- Lozano, R., Ceulemans, K., Alonso-Almeida, M., Huisingh, D., Lozano, F. J., Waas, T., ... & Hugé, J. (2015). A review of commitment and implementation of sustainable development in higher education: results from a worldwide survey. *Journal of Cleaner Production*, 108, 1-18.
- MacIntyre, A. C. (2009). *God, philosophy, universities: A selective history of the Catholic philosophical tradition* (E., Mosleh, & A., Heshmati, Persian Trans.). Tehran: Naqdefarhang. (Persian).
- Malekinia, E., Bazargan, A., & Feizi, S. (2016). Presenting an operational model for sustainability evaluation of higher education institutions: University of Tehran as a case of study. *Research on Educational Leadership and Management*, 3(10), 53-85. (Persian) DOI: 10.22054/jrlat.2018.25265.1319
- Mansourifar, L., & Samandar Ali Eshtehardi, M. (2021). Responsible Innovation: Characteristics, Challenges and Implementing Mechanisms. *Rahyaft*, 31(81), 43-58. (Persian) DOI: 10.22034/rahyaft.2021.10584.1175
- Meseguer-Sánchez, V., Abad-Segura, E., Belmonte-Ureña, L. J., & Molina-Moreno, V. (2020). Examining the research evolution on the socio-economic and environmental dimensions of university social responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4729. DOI: 10.3390/ijerph17134729
- Mili, S., Bouayad, A., & Lahrech, A. (2020). Evaluation of the implementation of University Social Responsibility in Morocco. *International Journal of Management and Humanities*, 4(7), 74-79. DOI:10.35940/ijmh.G0685.034720
- Mirsepasi, A. (2010). Democracy or truth, sociological studies on Iranian intellectuals. Tehran: Tarheno. (Persian)
- Mohamed, A. T. E. (2015). A framework for university social responsibility and sustainability: The case of South Valley University, Egypt. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 9(7), 2407-2416.
- Ojagh, S. (2017). Traditional models of the public communication of science and Crimean Congo Hemorrhagic Fever in Iran (2017). *Popularization of Science*, 7(2), 23-30. (Persian)
- Păunescu, C., Drăgan, D., & Găucă, O. (2017). Examining obligations to society for QS Stars best ranked universities in social responsibility. *Management & Marketing. Challenges For The Knowledge Society*, 12(4), 551-570. DOI: 10.1515/mmcks-2017-0033
- Pawłowski, K. (2009). The 'fourth generation university' as a creator of the local and regional development. *Higher Education in Europe*, 34(1), 51-64. DOI: 10.1080/03797720902747017
- Paya, A. (2020). The Institution of the University, Local and Global Challenges, and Interaction with the Public Space. *Rahyaft*, 29(76), 1-22. (Persian) DOI: 10.22034/rahyaft.2020.13795
- Pellizzoni, L. (2004). Responsibility and environmental

- governance. *Environmental Politics*, 13(3), 541-565. DOI: 10.1080/0964401042000229034
- Perić, J., & Delić, A. (2016). Developing social responsibility in Croatian Universities: A benchmarking approach and an overview of the current situation. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 13(1), 69-80. DOI: 10.1007/s12208-015-0144-5
- Pinheiro, R., Benneworth, P., & Jones, G. A. (2012). *Universities and regional development: A critical assessment of tensions and contradictions* (A. M., Keydozi, & M., Gholamian, Persian Trans.). Tehran: Institute for Research and Planning in Higher Education. (Persian)
- Pourhassan, R., Salarzahi, H., Roshan, S. A., Yaghoubi, N. M., & Dehghani, M. (2020). Provide a four-tier model for feasibility and effective deployment of good governance in higher education. *Journal of Research in Educational Science*, 14(50), 143-162. (Persian) Doi: 10.22034/JIERA.2020.209388.2147
- Rad, E., Faghihi, A., Nateghi, F., Moeini Kia, M. (2017). Planning a sustainable university model based on the research in Iran. *Iranian Journal of Management in the Islamic University*, 6(14), 193-216. (Persian).
- Rahmani J. (2019). *Essays on social responsibility of Iranian University and environmental crisis*. Tehran: Institute for Social and Cultural Studies. (Persian)
- Reillon, V. (2017). *EU Framework programmes for research and innovation: Evolution and key data from FP1 to Horizon 2020 in view of FP9: In-depth analysis*. France: European Parliament.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory* (H., Naebi, Persian Trans.). Tehran: Ney. (Persian)
- Sánchez-Hernández, M. I., & Mainardes, E. W. (2016). University social responsibility: A student base analysis in Brazil. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 13(2), 151-169. DOI: 10.1007/s12208-016-0158-7
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2006). *Handbook for synthesizing qualitative research*. New York City: Springer Publishing Company.
- Scott, P. (2000). Globalisation and higher education: Challenges for the 21st century. *Journal of Studies in International Education*, 4(1), 3-10. DOI: 10.1177/102831530000400102
- Setó-Pamies, D., & Papaioconomou, E. (2020). Sustainable development goals: A powerful framework for embedding ethics, CSR, and sustainability in management education. *Sustainability*, 12(5), 1762. DOI: 10.3390/su12051762
- Shahhoseini, M.A., & Arablooye Moghadam, S. (2017). *Corporate social responsibility: A comprehensive Approach*. Tehran: Tehran University.
- Tahmassebi, H., & Najmi, M. (2021). Responsible Management Education (RME): The evolution path, drivers and challenges. *Iranian Journal of Management Sciences*, 16(61), 17-52. (Persian)
- Tassone, V., & Eppink, H. (2016). *The EnRRICH tool for educators: (Re-) Designing curricula in higher education from*. Netherlands: Wageningen University.
- Tetrault Sirsly, C. A. (2009). 75 years of lessons learned: chief executive officer values and corporate social responsibility. *Journal of Management History*, 15(1), 78-94. DOI:10.1108/17511340910921808
- Tokalić, R., Buljan, I., Mejlgard, N., Carrió, M., Lang, A., Revuelta, G., ... & HEIRRI Consortium. (2021). Responsible research and innovation training programs: Implementation and evaluation of the HEIRRI project. *Forensic Sciences Research*, 6(4), 320-330. DOI: 10.1080/20961790.2021.1970319
- Unesco. (2009). 2009 World conference on higher education: The new dynamics of higher education and research for societal change and development; communiqué [Paper presentation]. In *2009 World Conference on Higher Education: The new dynamics of higher education and research for societal change and development*. Paris, France.
- Vallaey, F. (2014). University social responsibility: A mature and responsible definition. *Higher education in the world*, 5, 88-96. DOI:10.13140/2.1.2121.1523
- Vallaey, F., De la Cruz, C., & Sasia, P. M. (2009). *Responsabilidad social universitaria: Manual de primeros pasos*. Washington: Inter-American Development Bank. (Spanish)
- Vallaey, F., Oliveira, M. L. S., Crissien, T., Solano, D., & Suarez, A. (2022). State of the art of university social responsibility: a standardized model and compared self-diagnosis in Latin America. *International Journal of Educational Management*, 36(3), 325-340. DOI: 10.1108/IJEM-05-2020-0235
- Vasilescu, R., Barna, C., Epure, M., & Baicu, C. (2010). Developing university social responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 4177-4182. DOI:10.1016/j.sbspro.2010.03.660
- Vázquez, J. L., Aza, C. L., & Lanero, A. (2014). Are students aware of university social responsibility? Some insights from a survey in a Spanish university. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 11(3), 195-208. DOI: 10.1007/s12208-014-0114-3

Visser, W. (2014). *CSR 2.0: Transforming corporate sustainability and responsibility*. New York: Springer
Wallis, S. (2010). Toward a science of metatheory. *Integral Review: A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research, and Praxis*, 6(3), 73-119.
Wissema, J. G. (2009). *Towards the third generation*

university: Managing the university in transition. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Yadollahi Dehcheshmeh, A., Rajaipour, S., Siadat, A. (2021). Developing a fourth generation model for Iranian universities. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 13(4), 31-57.
DOI: 10.22035/isih.2021.375. (Persian).

حمزه حاجی‌عباسی

دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری از مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور است. در حال حاضر در حوزه سیاست پژوهشی در زمینه بین‌المللی‌سازی آموزش عالی در ایران فعال است.

اکرم قدیمی

دانش‌آموخته دکتری علوم سیاسی و دانشیار گروه مطالعات آینده علم و فناوری در مرکز تحقیقات علمی کشور است و در حال حاضر به پژوهش در زمینه ترویج علم در ایران می‌پردازد.

حسین شیخ‌رضایی

دانش‌آموخته دکتری فلسفه و استادیار گروه مطالعات علم در مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران است و در حال حاضر در زمینه فلسفه علم، تاریخ‌نگاری علم و مطالعات اجتماعی علم به پژوهش می‌پردازد.

